

บทที่ ๕

“วาทกรรม” และ “ตัวตน” ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ : การเมืองของความทรงจำและมรดก

“..เราไม่มีวันเลิกวิพากษ์วิจารณ์คนจำพวกที่ชอบบิดเบือนอดีต
เขียนอดีตขึ้นมาใหม่ กุศลิตที่มีแต่ความเท็จ
คนประเภทที่ขยายความสำคัญของเหตุการณ์หนึ่งจนเลยเถิดและไม่ยอมเอ่ยถึงอีกเหตุการณ์หนึ่ง
การวิพากษ์วิจารณ์เป็นสิ่งที่เหมาะสม แต่ก็ยังไม่ถือเป็นประเด็นสำคัญที่สุด
นอกจากมีการวิพากษ์วิจารณ์ที่ลึกซึ้งกว่านี้เสียก่อน
นั่นคือ การวิจารณ์ความทรงจำของมนุษย์..”¹

สืบเนื่องจากบทที่แล้วสำหรับบทนี้ได้พยายามอธิบายว่าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของเทคโนโลยีอำนาจ “พิพิธภัณฑ์” จึงได้มีส่วนสำคัญในผลิตซ้ำ “ญาติพันธุ์” ของสังคมไทย โดยการนำ “มรดก” มาอ้างอิงให้เกิดความสมจริง น่าเชื่อถือ(authenticate)เพื่อรองรับความชอบธรรมในการสร้าง “ความทรงจำรวมหมู่” (collective memory) หรือของกลุ่มผลประโยชน์ โดยสถาปนาให้เป็น “ความทรงจำของชาติ” และ “อัตลักษณ์ของชาติ” ทั้งนี้โดยตอกย้ำและแพร่กระจายผ่านการผลิต “ความรู้” หรือประวัติศาสตร์ที่ดูเหมือนว่าเป็นข้อเท็จจริง สะอาด ตรงไปตรงมา มีความเป็นภววิสัยเพื่ออธิบายอดีตในลักษณะการครอบงำ(hegemony) ซึ่งจะสืบเนื่องไปสู่การใช้ “ชาติ” มารองรับเพื่อสร้างความชอบธรรมในการกระทำทางสังคมและแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ

อย่างไรก็ตาม อดีต(หรืออนาคต)ก็เป็นสิ่งที่จินตนาการขึ้นไม่สามารถที่จะประสบได้จริงในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นการกล่าวอ้างแก่นแท้(Essence)เชิงคุณค่าเกี่ยวกับ “มรดก” หรือภาพตัวแทนของความทรงจำและอดีตจึงไม่ได้เป็นธรรมชาติภายใน(intrinsic)ที่ฝังตรึงอยู่ในตัววัตถุนั้น มากไปกว่าเป็นเรื่องของความต้องการ ค่านิยมหรือคุณสมบัติอันเป็นผลผลิตที่ถูกกำหนดควบคุมและให้

¹มิลาน คุนเดอร่า, ความเขลา แปลโดย ภัทวดี วีระภาสพงษ์(กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๐.

โดยทั่วไปนั้นมักจะครอบคลุมไปทั้งมรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยเฉพาะมรดกทางวัฒนธรรม(cultural heritage)นั้น มักจะเกี่ยวข้องกับประติมากรรมทางวัฒนธรรม(artifact)ต่างๆ ทั้งที่เคลื่อนย้ายได้และไม่ได้ เช่น สิ่งก่อสร้าง อาคารสถานที่ และแหล่งโบราณคดีต่างๆ รวมทั้งที่เป็นวัฒนธรรมไร้รูป(intangible culture)ด้วย ไม่ว่าจะ คนตรี การแสดง อาหาร วิถีชีวิตประจำวันที่สืบต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น เป็นต้น

ความหมายโดยสังคัมและญาณทัศน์ในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น โดยมุมนี้ “อดีต” หรือ “ความทรงจำ” จึงมิได้มีคุณสมบัติเป็นภววิสัย ทั้งยังไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเฉื่อยเฉื่อย(passive)เพื่อบรรเทาให้บุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งผูกขาดตายตัวไม่

ด้วยเหตุนี้อัตลักษณ์รวมหมู่ ความทรงจำรวมหมู่และมรดกรวมหมู่ จึงไม่จำเป็นว่าจะสามารถแย้งชิงและแทนที่อัตลักษณ์หรือความทรงจำของปัจเจกบุคคลและกลุ่มเสมอไป รวมทั้งไม่อาจสรุปได้ว่าผู้บริโภคนั้นเป็นเพียงผู้รับฝ่ายเดียวและอุดมการณ์ครอบงำที่ถูกผลิตออกมาจากศูนย์กลางอำนาจจะสามารถปฏิบัติภารกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะว่าทั้งผู้คน อัตลักษณ์และความทรงจำนั้น ล้วนมีลักษณะเป็นพลวัตและมีการปฏิสัมพันธ์ในลักษณะวิภาษวิธีตอบโต้กันไปมาอยู่เสมอ ดังนั้นจึงปรากฏความพยายามที่จะช่วงชิงการนิยามความหมายของ “ความเป็นชาติ” และ “ความเป็นไทย” ตลอดทั้งการตีความวัตถุและอดีตเพื่อสร้างประสบการณ์ความทรงจำที่หลากหลายจากฝ่ายต่างๆอยู่ตลอด ซึ่งปรากฏการณ์นี้อาจเรียกว่า “การเมืองของความทรงจำ”

ความรู้ อำนาจและตัวตน : ยุทธวิธีการครอบงำและการช่วงชิง “อำนาจ” ของสังคัมสมัยใหม่

ยังมีการถกเถียงกันมากกว่าสังคัมไทยเข้าสู่หรือผ่านพ้นความเป็นสมัยใหม่แล้วหรือยัง? แล้วตัวชี้วัดใดที่สามารถสะท้อนถึงความเป็นสมัยใหม่(modernity) ในส่วนนักวิชาการ(โดยเฉพาะชาวตะวันตก)หลายท่านได้พยายามนิยามความทันสมัยกันอย่างหลากหลาย** อย่างไรก็ตามวิธีการมองความเป็นสมัยใหม่ไม่ควรจะถูกลดทอนเหลือเพียงยุคสมัยหนึ่งทางประวัติศาสตร์ซึ่งหลบเลี่ยงไม่ได้ที่จะมองข้ามบริบทและตีต้นอยู่ที่การเอาตะวันตกเป็นศูนย์กลาง ซึ่งโดยนัยแล้วมักจะมองว่าเป็นช่วงเวลาที่ดีเนื่องจากยุคโบราณและยุคกลางตามลำดับ ทั้งนี้หากมองในแง่ตัวแบบทางวิชาการแล้วความเป็นสมัยใหม่นั้นเป็นภาพที่ถูกสร้างทางประวัติศาสตร์(historically constructed) ด้วยเหตุ

ในทางสังคัมวิทยาเวเบอร์ได้ใช้คำนี้ในระดับที่มีความหมายลึกซึ้งซึ่งเป็นคนแรกๆ จากนั้นช่วงปลายคริสต์ศตวรรษ ๒๐ คำนี้จึงค่อยๆได้รับความนิยมนำไปสู่วิชาการอื่นๆทั้งปรัชญา วรรณคดีวิจารณ์และนิยาย แต่ต้นกำเนิดของคำนี้มีร่องรอยสืบเนื่องไปยังยุคกลาง ซึ่ง “moderinitus” มีความหมายแล้วว่าช่วงเวลาใหม่หรือยุคใหม่(new age)หรือคนของวันนี้(man of today) ซึ่งเป็นการแยกความแตกต่างของห้วงเวลาระหว่างอดีตกับปัจจุบันเท่านั้น

ตัวอย่างของมโนทัศน์ซึ่งนักวิชาการได้ใช้อธิบายความเป็นสมัยใหม่มีมากมาย เช่น *bureaucracy, disenchantment of the world, rationalization, secularization, alienation, commodification, decontextualization, individualism, subjectivism, linear progression, objectivism, universalism, reductionism, chaos, mass society, industrial society, homogenization, unification, hybridization, diversification, democratization, centralization, hierarchical organization, mechanization, totalitarianism เป็นต้น*

นี้เพื่อหลบเลี่ยงปัญหาดังกล่าวจึงควรที่จะมองสมัยใหม่ในฐานะที่เป็นกระบวนการเชิงพัฒนาการ (developmental process) ของสังคม^{***} โดยเฉพาะในแง่ของการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมและสำนึก/การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของผู้คนที่มีการปฏิสัมพันธ์กับโลก ทั้งนี้โดยนัยเชิงเปรียบเทียบกับสังคมช่วงสมัยอื่นๆ ก่อนหน้า (premodernity) หรือถัดไป (postmodernity)

อนึ่ง หากมองความเป็นสมัยใหม่ในฐานะเป็นเครื่องมือ/ตัวแบบทางอุดมคติ (ideal type) เพื่อสะดวกในการศึกษาแล้ว มโนทัศน์ที่ถูกนำมาเพื่อใช้พิจารณาทิศทางหรือแนวโน้มความเป็นสมัยใหม่ (modernity) และสมัยใหม่นิยม (modernism) นั้นมีการทบทวนอย่างต่อเนื่องและแตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม ความหมายร่วมสมัยของ “ความเป็นสมัยใหม่” ที่ได้รับการยอมรับทั่วไป (ในประชาคมวิชาการตะวันตก) นั้นซ้อนทับอยู่กับเหตุผลของยุครู้แจ้งทางปัญญา (Enlightenment) โดยเชื่อในความก้าวหน้า (progress) วิทยาศาสตร์แบบประจักษ์นิยม (empiricism) และแนวคิดปฏิฐานนิยม (positivism) เน้นวัฒนธรรมของการสร้างนวัตกรรม (innovation) ให้มีความสำคัญกับวิธีคิดที่เป็นเหตุเป็นผล (rationalism) ในรูปแบบของการคิดเชิงวิพากษ์ที่ท้าทายประเพณีและพิธีกรรมแบบเก่า ตลอดจนทั้งเน้นความรู้เชิงประจักษ์และแนวคิดมนุษยนิยม (humanism) นอกจากนี้ด้วยความที่เป็นสังคมที่มีการแตกตัวและแตกต่างทั้งในแง่โครงสร้างสังคม และวิถีการดำเนินชีวิตที่ผูกติดกับอุดมการณ์และอำนาจ ซึ่งมีแบบแผนของความขัดแย้งและการต่อสู้ทางสังคมค่อนข้างซับซ้อน ดังนั้นลักษณะของความเป็นสมัยใหม่จึงค่อนข้างซับซ้อนหลากหลายไปด้วย

นอกจากนี้วัฒนธรรม² ยังเป็นเครื่องมือสำคัญของยุคสมัยใหม่ที่มักได้รับการนำมาอ้างอิงเพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำเนินการของผู้กระทำทางสังคม ผ่านความหมายที่อยู่ใน “สัญลักษณ์” (symbol) ต่างๆ เพื่อใช้ในการสื่อสารระหว่างบุคคลและกลุ่มต่างๆ ในสังคม ด้วยเพราะวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับแบบแผนของ “ความหมาย” ความเชื่อ ค่านิยมที่ได้รับการส่งผ่านมาทางประวัติศาสตร์ ซึ่ง “ความหมาย” ดังกล่าวได้ก่อตัวอยู่ในสัญลักษณ์และระบบของแนวความคิดที่ฝัง

^{***}วิธีการศึกษาความเป็นสมัยใหม่มีหลากหลาย โดยการพิจารณาทั้งจากวิวัฒนาการ/เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ (historical evolution/condition) รูปแบบทางวัฒนธรรม (cultural project) และรูปแบบทางสังคมและสถาบัน (social and institutional form/project)

อย่างไรก็ตามสมมติฐานบางอย่างของความเป็นสมัยใหม่หรือ Enlightenment ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่ามนุษย์อยู่ภายใต้โชครวน/พันธนาการบางอย่าง ดังนั้นจึงต้องปลดปล่อยออก (emancipate) โดยเฉพาะพันธนาการจาก “ธรรมชาติ” และรูปแบบของอำนาจเดิมนั้นคืออำนาจที่ฝังตัวอยู่ในระบบ “ความเชื่อและศาสนา” ตลอดจนทั้ง “ราชวงศ์/มูลนาย” โปรดดูสรุปเกี่ยวกับการวิเคราะห์และวิพากษ์สังคมสมัยใหม่ใน George Ritzer and Douglas J Goodman, *Sociological Theory*, pp.541-564. และใน Alan Swingewood, *Cultural Theory and the Problem of Modernity*. pp.136—158.

²ดูรายละเอียดใน Alan Swingewood, *Cultural Theory and the Problem of Modernity*.

ตัวอยู่ใน โดยได้รับการแสดงออกในรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้คิดต่อสื่อสาร การกระทำต่างๆ ผลิตซ้ำและพัฒนาความรู้และทัศนคติของตนเองที่มีต่อโลก³

อนึ่ง “ความเป็นสมัยใหม่” นั้นได้ส่งผลต่อการสร้าง “ชุมชนจินตนาการ” แบบใหม่ผ่านมิติความสัมพันธ์ระหว่างการจินตนาการแบบก้าวหน้า(radical imaginary)ของผู้กระทำทางสังคมต่างๆ กับจินตนาการเชิงสถาบัน(institutional imaginary)ของโครงสร้างอำนาจรัฐในความพยายามช่วงชิงตีความหมายของ“ชาติ”ผ่านการเน้นความเป็นชาติ(nationhood)และความเป็นรัฐ(statehood) ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะเน้นความพยายามของอำนาจเชิง โครงสร้าง/รัฐ-ชาติที่พยายามสร้างตัวตนและวาทกรรมของ “ชุมชนจินตนาการเชิงสถาบัน” เพื่อเกาะกุมอำนาจในการอธิบาย “ความเป็นชาติ” ที่อยู่ภายใต้การครอบงำของ “ความเป็นรัฐ” โดยเฉพาะผ่านยุทธวิธีที่เกี่ยวข้องกันระหว่างความรู้(Knowledge) อำนาจ(Power) และตัวตน(Self)⁴ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น

สำหรับลักษณะสำคัญของ “ความรู้” สมัยใหม่นั้นพยายามที่จะอิงกับความเป็นเหตุเป็นผลอย่างวิทยาศาสตร์ โดยพยายามแสดงออกในลักษณะที่เป็นเอกเทศ ปลอดภัยและมีความเป็นสากล โดยเฉพาะเมื่อมีการแตกตัวของ โครงสร้างสังคมที่หลากหลาย การผลิตความรู้จึงมีลักษณะเป็นมืออาชีพ เฉพาะด้านและผู้ติดกับสถาบัน ซึ่งในกรณีสังคมตะวันตกความเป็นเอกเทศ(autonomy)และหลากหลายของความรู้ดังกล่าวนี้ได้สะท้อนการตื่นตัวและความเป็นอิสระของประชาสังคมตามมาอย่างไรก็ตามแม้ความรู้จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลดปล่อย(emanicipation)ออกจากพันธนาการต่างๆ แต่ด้านหนึ่งความรู้ที่ได้รับการเกาะยึดเชื่อมโยงกับสถาบันและรัฐ-ชาติกลับถูกใช้เป็นเครื่องมือในการครอบงำ(domination) โดยนัยนี้ความรู้จึงเป็นอำนาจ นั่นคือความรู้ถูกใช้เพื่อรองรับความชอบธรรมในการสร้างและใช้อำนาจ โดยเฉพาะการที่รัฐสามารถครอบครอง “ทุน” และครอบงำสถาบันของความรู้ต่างๆ ในสังคมได้มากที่สุดจึงเท่ากับรวมศูนย์และผูกขาดบรรดาผู้เชี่ยวชาญต่างๆ ที่ผลิตความรู้หลักในสังคมไปด้วย

แต่ในแง่พลวัตแล้วแม้ว่าความรู้สมัยใหม่จะพยายามอ้างความเป็นสากล โดยอิงกับความเป็นเหตุเป็นผลอย่างวิทยาศาสตร์และปฏิฐานนิยม(positivism) หากทว่าด้วยธรรมชาติของความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์และสามารถเป็นสากลอธิบายครอบจักรวาล(universalism)ได้นั้นต้องทนต่อการพิสูจน์ด้วยเหตุนี้ความรู้ต่างๆ จึงมักได้รับการท้าทายจากฝ่ายต่างๆ อยู่เสมอ ดังนั้นความขัดแย้งของความรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลานี้ ได้นำไปสู่แนวคิดแบบสัมพัทธนิยม(relativism) เนื่องด้วยความรู้หลายอย่างไม่สามารถนำไปอธิบายบางเหตุการณ์ของอีกบริบททางสังคมได้ และคุณลักษณะของความรู้แบบนี้ก็

³ Clifford Geertz, *The interpretation of cultures: Selected essays*, pp.89.

⁴ คูใน Gerard Delanty and Patrick O'Mahony, *Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of the Nation* (London:SAGE,2002),pp.6-9. และ Ian Burkitt, *Social Selves : Theories of the Social Formation of Personality* (London:SAGE,1992)pp.81-109.

ได้รับการสนับสนุนและใช้ตอบโต้ความรู้ที่พยายามอ้างความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์และความเป็นสากลในการตัดสิน กรอบจำ กัดทับความรู้และผู้ผลิตความรู้อื่นๆลงไป

สำหรับ “อำนาจ” ในสังคมสมัยใหม่นี้สอดคล้องกับความรู้ กล่าวคืออำนาจได้แสดงตัวเองผ่านรูปแบบทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นรูปแบบที่แนบเนียนและดูเหมือนไม่ใช่อำนาจ โดยเฉพาะในรูปแบบวาทกรรม(discursive form)ผ่านการสร้างและแพร่กระจายอุดมการณ์และภาพตัวแทน เนื่องจากสังคมสมัยใหม่นั้นเป็นทั้งผลผลิตและยังได้ช่วยเหลือหลอมพื้นที่(space)ของปัจเจกบุคคล และพื้นที่รัฐขึ้นมาคู่กัน ซึ่งระหว่างพื้นที่ทั้งสองนี้มักจะมีการทำทาบตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตามแม้รัฐจะครอบครองอำนาจไว้มากหากแต่อำนาจนี้ก็ไม่ได้กระจุกที่รัฐฝ่ายเดียว ทว่ากลับแพร่กระจายหมุนเวียนอยู่ทั่วไปในสังคม

ดังนั้นการใช้อำนาจในสังคมสมัยใหม่จึงมักแสดงออกผ่านวาทกรรมและความรู้ที่แต่ละฝ่ายสร้างขึ้นมา เช่น ในประเด็นของอุดมการณ์ อัตลักษณ์ ชาติ ประชาธิปไตย สิทธิหรือความยุติธรรม เป็นต้น เพื่อช่วงชิงการยอมรับและชี้นำในสังคม ซึ่งแน่นอนล่ะว่าทิวาทกรรมก็มักได้รับการทำทาบตอบโต้ ปรับแก้ตลอดเวลาหลากหลายรูปแบบ โดยเฉพาะในสังคมประชาธิปไตยที่มักมีการรวมตัวและการเคลื่อนไหวของฝ่ายต่างๆอยู่เสมอ ดังนั้นจึงมีผู้กล่าวว่าสังคมไม่ใช่ระบบ(system)กล่าวคือมันไม่มีโครงสร้างใดที่สามารถทำการกำหนด(determining)การดำรงอยู่ของมนุษย์ได้อย่างผูกขาด ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “สังคม” มันจึงหมายถึงการรวมตัวกันอย่างหลวมๆของ “เครือข่ายอำนาจ” ที่แตกต่างหลากหลายซึ่งได้มาบรรจบและซ้อนทับกันเข้าเท่านั้น

กรณีของ “ตัวตน” นั้นในบริบทและประวัติศาสตร์ของตะวันตกจะเห็นว่าการสร้างอัตลักษณ์(identity)เกี่ยวกับตัวตน(self)นี้ มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน อย่างเช่นในช่วงการปฏิรูปศาสนาได้มองตัวตนในฐานะ “ซับเจกต์”(subject)ที่เป็นมาตรวัดสรรพสิ่ง หรือในสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะจากอิทธิพลทางความคิดของบูร์กูแ็งทางปัญญา การแพร่กระจายแนวคิดเกี่ยวกับการกำหนดตัวเอง(self-determination)ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์เสรีนิยม ไม่ว่าจะเป็นความเท่าเทียม สิทธิมนุษยชน ตลอดจนทั้งอธิปไตยของปวงชน ดังนั้นการกำหนดตัวเองนี้จึงเกี่ยวข้องกับ “ตัวตน” ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมตัวตน ความเป็นองค์อธิปัตย์และความเป็นเอกเทศ ทว่าในมุมมองของฟูโกต์ “ซับเจกต์” กลับเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์(historical subject)ซึ่งเป็นผลกระทบของการใช้อำนาจและการควบคุม โดยซับเจกต์เป็นผลจากการสร้างของวาทกรรม ส่วนอัลทูแซร์นั้นมองว่าซับเจกต์เป็นผล(effect)มาจากอุดมการณ์ ดังนั้นความคิดที่ว่าตัวตนเป็นองค์ประธาน ผู้ลิขิตชะตาชีวิตตัวเองจึงเป็นเพียง “ภาพลวงตา” ที่ถูกผลิตขึ้นโดยอุดมการณ์(interpellation) ซึ่งสอดคล้องกับนิทเช่ที่มองว่า

³Ibid.,pp.8.

ซับซ้อนที่เป็นแก่นิยายทางไวยากรณ์(grammatical fiction) เช่นนี้ซับซ้อนและตัวตนจึงเป็นผลผลิตจากการสร้างทางสังคมที่บุคคลนั้นได้เกี่ยวข้องกับด้วย(socially bounded)⁶

จากข้างต้นเมื่อพิจารณาร่วมกับกรณีของชาติและชาตินิยม เราอาจสามารถนำมาพิจารณาความพยายามของรัฐ-ชาติในการสร้าง “ประสบการณ์ความจริง” ของ “ความเป็นชาติ” และ “ความเป็นไทย” ซึ่งถือว่าเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการผลิตและแสดงออกทาง “สัญลักษณ์” ที่ตั้งทรัพยากรมาจาก “วัฒนธรรม” ในฐานะ “ความรู้” เพื่อกำหนดและแพร่กระจาย “ความหมายของภาพตัวแทนรวมหมู่ของชาติ” (collective representation) หรือ “อัตลักษณ์/ความจริงรวมหมู่” เพื่อแสวงหา ใช้และรักษา “อำนาจ” และปัจเจกบุคคลในฐานะ “พลเมือง” ของชาติได้ซึมซับเอาความหมายและสัญลักษณ์ดังกล่าวจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม กระทั่งหล่อหลอมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของ “ตัวตน” และสะท้อนออกมาผ่านทัศนนะ การรับรู้และการตีความปรากฏการณ์ต่างๆ โดยเฉพาะการผลิต(ซ้ำ)ในชีวิตประจำวันผ่านทางวัฒนธรรมป๊อปต่างๆ ทั้งนี้ “พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติและอุทยานประวัติศาสตร์” จะเป็นพื้นที่สำคัญที่ช่วยอ้างอิง ยืนยันและสร้างจินตนาการเกี่ยวกับความเป็นไทย/ชาติได้อย่างเป็นรูปธรรมที่สุดอีกแห่งหนึ่ง

แต่อีกด้านหนึ่งวัฒนธรรมและความรู้ในฐานะแหล่งทรัพยากรของสัญลักษณ์และความหมายนั้นยังมีฐานะเป็น “สนาม” ของการช่วงชิง คอบได้และต่อสู้(contestation)ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่หลากหลายด้วย ดังนั้นปัจเจกบุคคลจึงมิเพียงเป็นผู้รับความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ อย่างเฉื่อยเนือยเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของบรูดีเยอที่มองว่าวัฒนธรรมนั้นเชื่อมโยงกับการต่อสู้ทางสังคม(social struggle)ผ่าน “ทุน” ประเภทต่างๆ ทำให้มันมีลักษณะเปิดและหลากหลายต่อการอธิบายและตีความ ด้วยเหตุนี้การนิยามความหมายเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของชาติจึงไม่ตายตัว หากแต่ถูกตอบโต้แข่งขัน ทำทลายด้วย “เรื่องเล่า”(counter-narratives)จากฝ่ายต่างๆ อยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น ตามนัยนี้ตัวตนและวาทกรรม “ชาติ” จึงสามารถที่จะได้รับการตีความ ถอดครี้อ เขียนและอ่านใหม่ไม่ผูกขาดกับผู้หนึ่งผู้ใด ดังนั้น จึงปรากฏว่ามีฝ่ายต่างๆ ได้สร้างความรู้และวาทกรรมในการช่วงชิง ต่อรองและตอบโต้ความหมายของ “ความจริงของชาติ” กระแสหลัก ทั้งนี้เพื่อที่จะได้ร่วมแบ่งปันและสร้าง “ประสบการณ์ความจริง” ของชาติให้มีความหลากหลายและสิ้นไหลมากขึ้น นั่นก็คือ “ความเป็นชาติ” และ “ความเป็นไทย” ไม่ควรมีความหมายเดียวตายตัว โดยเฉพาะนัยยะที่ครอบงำและกดทับความหลากหลายอื่นลงไป

⁶ดูใน James Heartfield, *Postmodernism and the Death of the Subject*

Available from www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/en/heartfield-james.htm วันที่ 2 มกราคม 2550

“พิพิธภัณฑน์” กับการสร้าง “ความทรงจำและอัตลักษณ์ของชาติไทย”

๑. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมพิพิธภัณฑน์ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ “สนามราชการ”(bureaucratic field) รัฐ-ชาติและเทคโนโลยีอำนาจ “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” จึงได้รับการนำมาใช้ผู้ครอบครอง “อำนาจรัฐ” อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นเพื่อขับภาพให้เด่นชัดขึ้นผู้ศึกษาจะอธิบายประวัติศาสตร์วัฒนธรรมพิพิธภัณฑน์ไปพร้อมกับประวัติศาสตร์ความคิดที่ดำเนินไปท่ามกลางบริบทแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้ จะเห็นว่าจากความเฟื่องฟูของการค้าที่ดำเนินการโดยชนชั้นนำสยามนับตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชนชั้นนำมากขึ้นเรื่อยๆ เริ่มให้ความสำคัญต่อโลกประสบการณ์และเชิงประจักษ์ ความเป็นเหตุเป็นผล เชื่อมมันในศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนมากขึ้น โดยเฉพาะการใช้สติปัญญาเพื่อทำให้การมีชีวิตในโลกนี้มีความหมายมากขึ้น⁷ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนางนพมาศที่ประพันธ์ในรัชกาลที่สาม⁸ ซึ่งเริ่มสะท้อนวิถีคิดแบบใหม่ ดังเช่นการสร้างสรรค์(innovation)ซึ่งต่างจากสังคมจารีตที่รับอิทธิพลของคติ “ปัญญาอันตธาน”⁹ ที่มองจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ โดยเชื่อว่าเวลาจะดำเนินไปในทางที่เสื่อมลง หากแต่วิถีคิดใหม่นี้กลับมองว่าเวลาดำเนินไปเรื่อยๆ ไม่มีสิ้นสุดและไม่มีนัยว่าจะเสื่อมถอยลงแต่ประการใด ซึ่งวิถีคิดและโลกทัศน์แบบนี้ได้สั่งสมเป็นฐานคิดของชนชั้นนำสยามและปูทางไปสู่การสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นในเวลาต่อมา

ดังนั้น จากการเปลี่ยนแปลงในการรับรู้และแสดงออกเกี่ยวกับพื้นที่(space)และเวลา(time)ดังกล่าว โดยเฉพาะการมองเห็นความสำคัญของ “ความเจริญของพระราชอาณาจักร” “ความ

⁷ดูใน สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ...

⁸ดูในนิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ” ใน ปากไก่และใบเรือ, หน้า ๔๐๓-๔๔๘ และสุจิตต์ วงษ์เทศ(บรรณาธิการ), ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๕).

⁹ความเสื่อมทั้ง ๕ ประการ ดูใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา(ฉบับกรมการศาสนา), (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., ๒๕๓๗) (ปริจเฉทที่ ๒๕ ชาติอันตรธานปริวัตต์) หน้า ๔๔๗-๔๕๕. กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๕)(ว่าด้วยพยากรณ์ศาสนวงศ์) หน้า ๓๖๗-๔๗๒ และ พระยาธรรมปรีชา(แก้ว), ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา : ฉบับที่ ๒ ไตรภูมิฉบับหลวง, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๐) หน้า ๔๔-๖๒ (เล่ม ๒) และ หน้า ๒๑๕-๒๑๗(เล่ม ๓)

มีอารยธรรมหรือศิวิไลซ์” ซึ่งมีนัยที่หมายถึง “ความก้าวหน้า”¹⁰ ดังสะท้อนในการปฏิรูปพุทธศาสนาและก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายของเจ้าฟ้ามงกุฎหรือวชิรญาณภิกษุผู้ที่ได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา เป็นผลมาจากความพยายามในการตีความคำสอนใหม่ๆ ที่อิงวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์และปฏิเสธคำสอนที่แพร่หลายเวลานั้น โดยเน้นศักยภาพของมนุษย์ ทั้งยังมองเป้าหมายสูงสุดของชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม แต่เน้นชีวิตในชาตินี้ไม่ใช่ชาติหน้า การมองพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นมนุษย์ ตลอดจนทั้งการตีความนรก-สวรรค์กันใหม่ เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงพุทธศาสนาไปสู่โลกียวิสัย(secularism) และหนุนเสริมโลกทัศน์สู่ความเป็นสาธารณหรือสามัญมากขึ้น¹¹

ดังนั้น จากคติเดิมที่มองว่ากษัตริย์เป็นพระ โภธิสัตว์อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวบุคคลไม่สามารถสืบทอดสันตติวงศ์โดยอาศัยสายโลหิตได้ โดยเฉพาะได้รับการเน้นกันมากในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปราบดาภิเษกของต้นราชวงศ์จักรี ดังนั้นการสืบสันตติวงศ์ทางสายเลือดนี้จึงเป็นสิ่งที่กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีไม่พยายามจะทำอย่างถึง อย่าน้อยก็จนถึงรัชกาลที่สี่¹² แต่ครั้งเมื่อมีการเปลี่ยน โลกทัศน์ การหันกลับมาเน้นความสำคัญของการสืบสันตติวงศ์ทาง “สายโลหิต” จึงเป็นทางเลือกที่สามารถรองรับความชอบธรรมและเป็นรูปธรรมชัดเจนมากที่สุด¹³ นอกจากนี้ยังมองว่ากษัตริย์ก็เป็นมนุษย์ที่ถูกยกย่องให้เป็นผู้ปกครองหรือ “สมมติราช” ก็ด้วยความเห็นพ้องต้องกันของชนหมู่มากหรือด้วยวิธีเอกชน/มหาชนนิกรสโมสรรสมติ

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการปรับเปลี่ยน โลกทัศน์โดยมองกษัตริย์เป็นมนุษย์มากขึ้น แต่ก็มี ความพยายามที่จะทำให้สถาบันกษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์แตกต่างจากสถาบันและชนชั้นอื่น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้เน้นความสำคัญของความโดดเด่นแตกต่างและ “ความศักดิ์สิทธิ์” ของสถาบันกษัตริย์ทั้งในรูปแบบของธรรมเนียมกฎเกณฑ์ที่มีลักษณะตายตัวและละเอียดลออซับซ้อนมากขึ้น ดังเช่น การใช้คำราชาศัพท์ การกำหนดให้เขียนเลข ปรัชกาลลงไปใน การระบุศักราชซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่รัชกาลมีความสำคัญในชีวิตประจำวัน การห้ามทักเจ้าทั้งทางสรรเสริญหรือตำหนิ(เช่น ผอม คำ) และมีความพยายามที่จะแยกเจ้าออกชนชั้นอื่นดังกำหนดให้มีการเรียกชื่อกันตามลำดับชั้นอย่างละเอียด ทั้งนี้เพื่อสร้างอำนาจของชนชั้นแก่บรรดาเจ้านายและ

¹⁰ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๕.

¹¹ พระไพศาล วิสาโล, พระพุทธศาสนาไทยในอนาคตแนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, หน้า ๖-๕.

¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, หน้า ๓๕.

¹³ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๓๔-๓๕.

เพื่อช่วยกันรักษา “พระเกียรติยศ” มากขึ้น ตลอดทั้งยังเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ริเริ่มแยกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ออกจากทรัพย์ส่วนแผ่นดินด้วย¹⁴

การปรับเปลี่ยนดังกล่าวนี้ นอกจากเป็นพลวัตภายในสังคมไทยแล้ว ยังเป็นการปรับตัวต่อความทันสมัย ซึ่งส่งผลในการมองสถานภาพของกษัตริย์และรัฐแตกต่างไปจากเดิม เพราะนอกจากจะเผชิญกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกแล้ว ยังประสบกับการหลั่งไหลของจักรวรรดินิยมและลัทธิล่าอาณานิคมของตะวันตก ทำให้ชนชั้นนำไทยตระหนักถึงความสำคัญของ “รัฐ” ที่เป็นรูปธรรมขึ้น โดยเฉพาะทรัพยากรต่างๆ ของ “ชาติ” ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจซึ่งดำรงอยู่ในพระราชอาณาเขต จึงจำเป็นต้องมีการปกป้องอาณาเขตและจัดการระบบบริหารของรัฐเพื่อรวมศูนย์อำนาจในการควบคุมผูกขาดและจัดสรร “ทุน” ประเภทต่างๆ ให้ชัดเจนมากขึ้น

เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนสำนึกของ “ประวัติศาสตร์” หรือ “เวลา” และ “วัฒนธรรมการสะสม” (แบบสมัยใหม่) โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเชี่ยวชาญภาษาบาลีและสันสกฤตซึ่งทรงติดต่อกับชาวชาติ “อารยะ” อย่างยุโรปอยู่เนืองๆ จึงได้ทรงบัญญัติศัพท์ “พิพิธภัณฑ์” ขึ้นจาก “MUSEUM” ทั้งนี้ โดยทรงดำริตั้งพิพิธภัณฑ์ส่วนตัวขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อเก็บรักษาโบราณวัตถุที่ทรงสะสม (royal antiquarianism) รวมทั้งสิ่งของที่นานาประเทศส่งมาทูลเกล้าฯ เป็นราชไมตรีไว้ ณ พระที่นั่งราชฤดี ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๓๕๕ จึงให้สร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งเพื่อจัดแสดงสิ่งของต่างๆ เป็นการเฉพาะ และพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์” โดยเปิดให้บรรดาแขกเมืองได้ชมเป็นครั้งคราว ซึ่งฝรั่งเวลานั้นเรียกกันว่า “ROYAL MUSEUM”¹⁵

เซอร์จอห์น เบาว์ริง เมื่อครั้งเป็นทูตเข้ามาติดต่อกับสยามก็ได้มีโอกาสเข้าชมพิพิธภัณฑ์ส่วนพระองค์แห่งนี้ด้วย “มีเครื่องประดับทุกชนิด หลายชนิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นต้นว่า นอแรด รูปร่างแปลกประหลาด และงาช้าง ประติมากรรมหลายชิ้นจากทวีปยุโรป แจกกัน กระเบื้องถ้วยจากประเทศจีน เครื่องทรงสมัยโบราณของพระมหากษัตริย์ที่ล่องลับไปแล้ว งาช้างและไม้จำหลักอย่างงดงาม เครื่องประดับทองและเงินพร้อมเครื่องเพชรนิลจินดาเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปหลายองค์ และองค์หนึ่งก็เป็นทองแท้ทั้งองค์”¹⁶ นอกเหนือจากที่ทรงเร่งรวบรวมและจัดทำประวัติศาสตร์ไทยฉบับมาตรฐานขึ้นมาเพื่อมอบให้ด้วย ซึ่งประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นใหม่นี้จะแตกต่างจากรูปแบบพงสาวดารที่คุ้นเคยกัน โดยพยายามออกจากกรอบคิดทางศาสนาและยังพยายามสร้างความต่อเนื่อง

¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงสาวดารอยุธยา, หน้า ๑๐๐-๑๐๒.

¹⁵ เคลาส์ เวงก์, เยอรมันมองไทย (กรุงเทพฯ: เล็คดีไทย, ๒๕๒๐), หน้า ๓๕-๓๖.

¹⁶ อังใน เอ บี กริส โวลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยาม แปลโดย ม.จ. สุกัทรคิส ติศกุล (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

กับเมืองโบราณต่างๆใกล้เคียงให้พื้นเพแดนของยุคอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นนครปฐม สุโขทัย โดยทำให้กลายเป็นราชธานีของราชอาณาจักรไทยก่อนสมัยอยุธยา¹⁷

สำหรับบรรดาศิลปะโบราณวัตถุของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสะสมไว้นั้น ไม่มีหลงเหลือให้ศึกษากันมากนัก คงปรากฏหลักฐานบางอย่างที่พระองค์ทรงให้เคลื่อนย้ายมาจากสุโขทัย อาทิ ศิลากาจิกร(เช่น จารึกหลักที่ ๑)และพระที่นั่งมิ่งมงคลศิลาอาสน์ ซึ่งจัดแสดงไว้ที่พระที่นั่งแห่งหนึ่งในพระบรมมหาราชวัง บริเวณที่เป็นพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทในปัจจุบัน และพิพิธภัณฑสถานพระองค์ด้วงก็กล่าวว่ามีลักษณะเหมือนกับที่ราชสำนัก เจ้านายหรือขุนนางในประเทศต่างจัดตั้งขึ้น โดยยังจำกัดเฉพาะชนชั้นนำและแขกบ้านแขกเมืองชมเท่านั้น(private museum) ด้านหนึ่งมูลเหตุที่ทรงจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานตัวขึ้นมานั้นเกิดจากความพยายามในการสร้างความเป็นอารยะ(civilizing mission)และพิพิธภัณฑสถานก็เป็นยุทธวิธีหนึ่งในการที่จะสร้างจินตนาการเกี่ยวกับอารยธรรมของสยามอันรุ่งเรืองที่สืบเนื่องกันมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้เพื่อคอบได้กระแสรุกเร้าของลัทธิล่าอาณานิคมและจักรวรรดินิยมของตะวันตกผู้มีอารยธรรมก้าวหน้า ด้วยเห็นว่า“ประเทศสยามจะปลอดภัยในอนาคตได้แต่ด้วยทำให้ฝรั่งนับถือ”¹⁸ อีกนัยหนึ่งการทำให้องค์สมเด็จพระองค์กลายเป็นมรดกของชาติและยกฐานะให้เป็นสถาบัน(institutionalization)นั้นก็เป็นปฏิกิริยาที่พยายามตอบสนองอารยธรรมตะวันตก(westernization)โดยการเอาอย่างฝรั่งนั่นเอง

นอกจากนี้เพื่อแสดงความเป็น “อารยะ” และให้เป็นที่รู้จักของนานาชาติกว้างขวางมากขึ้นอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงริเริ่มให้จัดส่งวัตถุสิ่งของที่เป็นผลผลิตฝีมือคนไทยไปร่วมแสดงสินค้าโลกและนิทรรศการในต่างประเทศหลายครั้ง เช่น ที่ปารีส ประเทศฝรั่งเศส(พ.ศ. ๒๔๐๔)และลอนดอน ประเทศอังกฤษ(พ.ศ.๒๔๐๕) เป็นต้น ทั้งยังหวังเปิดโลกทัศน์ต่ออารยธรรมตะวันตกและเรียนรู้งานพิพิธภัณฑสถานด้วย “...ซึ่งกรุงสยามส่งทูตมาครั้งนี้ก็เพื่อจะให้เห็น ได้ชมเอกษหิเบียนโตใหญ่ในกรุงปารีสแทนนัยเนตรของกรุงสยามแลผู้ครองแผ่นดินสยาม...”¹⁹ ทั้งนี้ความสนใจในอารยธรรมของตะวันตกของชนชั้นนำโดยเฉพาะการพิพิธภัณฑสถานยังได้สะท้อนใน “นิราศลอนดอน”ของหม่อมราชวงศ์ราชทูตกรุงสยามที่ไปเยือนประเทศยุโรปเมื่อพ.ศ.๒๔๐๐ ด้วย ดังปรากฏว่ามีการไปเยี่ยมชม “ดูงาน”พิพิธภัณฑสถานยุโรปหลายแห่ง เช่น บริติชมิวเซียม พิพิธภัณฑสถานหุนซี้ซังของมาดาม ทูโซและพิพิธภัณฑสถานลูฟว์ของฝรั่งเศส เป็นต้น

¹⁷ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่๔-พ.ศ. ๒๔๗๕, หน้า ๖๒-๖๓.

¹⁸ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อก่อนเสวยราชย์ (พ.ศ.๒๓๘๗-๒๓๙๔)” ใน ประวัติบุคคลสำคัญ(กรุงเทพฯ:บรรณกิจ, ๒๕๓๑), หน้า ๓๓.

¹⁹ อ่างใน คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี, พระมหากษัตริย์ไทยกับการพิพิธภัณฑสถาน(กรุงเทพฯ:บริษัทกราฟฟิคฟอร์เมท, ๒๕๔๑), หน้า ๒๕.

อนึ่ง กรณีของศิลาจารึกหลักที่ ๑ ในฐานะโบราณวัตถุและภาพตัวแทนทางความทรงจำ (memorial representation) ชิ้นสำคัญที่ทรง “ค้นพบ” นั้น ยังได้ยึดกุมเอาความหมายของความเป็นไทยและความเป็นชาติไว้มหาศาล เป็นแหล่งอ้างอิงอันไม่จบสิ้นของการสร้างความจริงทางสังคมที่ได้รับการยอมรับและมีอิทธิพลต่อการรับรู้เกี่ยวกับความจริง ความดีและความงามทั้งของคนในชาติและประชาคมวิชาการอย่างแพร่หลาย กระทั่งได้รับการจดทะเบียนให้เป็นมรดกโลกในปีพ.ศ. ๒๕๔๖ และ “ความหมาย” ที่ฝังตัวอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ยังได้รับการผลิต(ซ้ำ) ตอกย้ำผ่านความรู้วาทกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆตลอดที่ผ่านมา ทั้งตัวมันเองยังเป็นหลักฐานอ้างอิงที่ชอบธรรมของอุดมการณ์และแนวคิดเผด็จการผู้การุณ(benevolent despotism) ให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และระบอบเผด็จการทหารอยู่เสมอ ดังเช่นที่ได้รับการยืนยันชัดเจนโดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ “...วิธีการปกครองของไทยนั้นนับถือพระเจ้าแผ่นดินเช่นบิดาของประชาชนทั้งปวง วิธีการปกครองก็เอาลักษณะการปกครองสกุลมาเป็นคติ เป็นต้น แต่ถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครองครัวเรือน...หลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้าน อยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครองเรียกลูกบ้านหลายบ้านรวมกันเป็นเมือง..ขึ้นอยู่ในปกครองของพ่อเมือง..หลายเมืองรวมกันเป็นประเทศอยู่ในปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน แต่โบราณเรียกว่าพ่อขุน ข้าราชการตำแหน่งต่างๆ ได้นามว่าลูกขุน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าวิธีการปกครองของไทยเป็นอย่างบิดาปกครองบุตรหรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า *Paternal Government* ยังใช้เป็นหลักปกครองประเทศสยามสืบมาจนทุกวันนี้”²⁰ เรื่องเล่าดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการยอมรับว่านั่นคือ “เอกลักษณ์ไทย” เป็นที่มาของวาทกรรม “เมืองไทยนี้ดี” เป็นสิ่งอ้างอิงอันน่าเชื่อถือ(authenticate)ของตัวตนและภาพตัวแทนของความเป็นไทยอันรุ่งเรืองเมื่องมั่งคั่งและความเป็นชาติอันน่าภาคภูมิใจที่สืบเนื่องมาจากอดีตอันยาวนาน อีกทั้งหลักหินนี้ก็ดูเหมือนจะดำรงอยู่ในสถานะที่ศักดิ์สิทธิ์ อ่อนไหว จนแทบมีอาจแตะต้องได้แม้กระทั่งการศึกษา²¹

นอกจากนี้ จากความที่ทรงสนพระทัยในศิลปวัฒนธรรมของเขมร ดังนั้นในปีพ.ศ. ๒๔๐๒ จึงโปรดฯให้ไปรื้อเอาปราสาทเขมรขนาดเล็กมา “สะสม” ไว้ที่กรุงเทพฯ(วัดปทุมวัน)และเพชรบุรี(เขามหาสวรรค์)เพื่อหวังจะให้เป็นที่ระลึกถึงยศ ซึ่งโดยนัยก็ได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดจักรวาลวิทยาของพระองค์ด้วย “...ทรงพระราชดำริว่าปราสาทศิลาเมืองเขมรมีมากนัก ถ้าปราสาทย่อมๆ รื้อมาทำไว้ที่เขามหาสวรรค์ ปราสาท ๑ วัดปทุมวัน ปราสาท ๑ ก็จะเป็นเกียรติยศไปภายหน้า จึงโปรดฯให้

²⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมเจ้าพระยาสุรสีห์ธาดาสุโชติสาร, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ,” หน้า ๘-๙.

²¹ ดูรายละเอียดใน พิริยะ ไกรฤกษ์, *จารึกพ่อขุนรามคำแหง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ ศิลปะ(กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒)*. สุจิตต์ วงษ์เทศ(บก.), *ศึกษาศิลาจารึก ที่พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งยุคสุโขทัย(กรุงเทพฯ:ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๖)*, และ Mukhom Wongthes, *Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Khamhaeng Controversy in Thai Society* (Bangkok, Thailand: Matichon, 2003)

พระสุพรรณพิศาล ขุนชาติวิชาวอกไปเที่ยวดูที่เมืองหลวงพระนครม พระนครวัด เมืองพุทไธสมัน ขุนชาติวิชาวกลับเข้ามากราบทูลว่า ได้ไปดูหลายๆแห่งทั่วตำบลแล้ว ที่เมืองอื่นๆมีอยู่แต่ปราสาทใหญ่ๆทั้งนั้น จะรื้อเอาเข้ามาเห็นจะไม่ได้ ปราสาทไพศดาพรหมอยู่ที่เมืองนครเสียมราช มีอยู่ ๒ ปราสาทสูง ๖ วา พอจะรื้อเอาได้...”²²

หากแต่คณะที่เดินทางไปรื้อปราสาท ยกเว้นไพร่ก็ถูกฆ่าตายเสียในป่านั้น “...ฝ่ายเจ้าพระยาอภัยภูเบศรบอกให้พระยาอนุภาพไตรภพเจ้าเมืองนครเสียมราชเข้ามากราบทูลว่า ได้เกณฑ์คนและกรมการให้พระสุพรรณพิศาลแล้วไปตั้งพลีกรรมบวงสรวง ได้ลงมือรื้อปราสาทเมื่อ ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ มีเขมรประมาณ ๓๐๐ คนออกมาจากป่าเข้ายิงฟันพวกรื้อปราสาทฆ่าพระสุพรรณพิศาลตายคน ๑ พระวังตายคน ๑ บุตรพระพิศาลตายคน ๑ ไต่แทงฟันพระมหาดไทย พระยกกระบัตรเจ็บป่วยหลายคน แต่ไพร่นั้นไม่ทำร้ายแล้วหนีเข้าป่าไป”²³ และแม้จะเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้นมา ก็ยังทรงรับสั่งให้ไปรื้อปราสาทกลับมาให้จงได้ หากแต่บรรดาเสนาบดีได้ทักท้วงไว้ก่อน “...ท่านเสนาบดีทราบดังนั้น เข้าชื่อกันทำเรื่องราวถวายว่าปราสาทศิลาที่เมืองเขมรนั้น กษัตริย์แต่โบราณให้ทำไว้เพื่อจะได้เป็นเกียรติยศติดแผ่นดินอยู่ ของอันนี้ช้านานมาจนไม่ทราบว่าจะทำได้ก็รื้อก็พันปี ถ้าจะไปรื้อลงคนทุกวันนี้กำลังที่จะยกก็ไม่ใช่แล้ว ศิลาก้อน ๑ ก็ใหญ่ๆถ้ารื้อลงแล้วเอาเข้ามาปรับปรุงทำขึ้นไม่ได้ ก็จะเสียพระเกียรติยศไปอีก ขอพระราชทานให้ทรงพระราชดำริก่อน ได้ทรงทราบเรื่องราวแล้ว ก็รับสั่งให้งดการนั้นเสีย แต่ผู้รื้อนั้นให้สืบสวนเอาตัวให้ได้”²⁴ กระนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ก็ยังโปรดให้ไปถ่ายแบบปราสาทนครวัดมาเพื่อจำลองตั้งที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ครั้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวเสด็จประพาสประเทศชวา ในปีพ.ศ. ๒๔๑๓ ซึ่งเป็นอาณานิคมของฮอลันดา พระองค์ได้เข้าชมพิพิธภัณฑสถานเมืองปัตตาเวีย และได้นำแนวคิดที่ได้มาปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย โดยโปรดให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นที่ศาลาสหทัยสมาคม(หรือหอนิวเซียม) และให้ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าชมได้ ทั้งยังมีการจัดนิทรรศการพิเศษแสดงในพิพิธภัณฑสถานวันคล้ายวันเฉลิมพระชนมพรรษาของทุกๆปีด้วย หลังจากนั้นราวสี่ปียังทรงให้รวบรวมวัตถุทางวิทยาศาสตร์ เครื่องจักรกลและศิลปวัตถุไปไว้ที่หอคองคอคเคีย(ศาลาสหทัยสมาคม)และเปิดให้สาธารณชนเข้าชมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๑๗ และปีถัดมาจึงได้โปรดให้มีจัดแสดงตามหลัก“สากล”ในกรอบคิดของความรู้สมัยใหม่และจัดทำเอกสารบัญชีรายการวัตถุทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยให้อยู่ในความดูแลของกรมช่างมหาดเล็กรักษาพระองค์ และมีชาวต่างประเทศปฏิบัติงานด้วยหลายคน ทั้งยังพยายามกระตุ้นความ

²² เจ้าพระยาทิพากร(จำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔(พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๗๗), หน้า ๒๐๘.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๑.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

สนใจจากประชาชนให้เห็นความสำคัญ ดังได้ประกาศในปีพ.ศ. ๒๔๑๕ ให้นุคคณายนอก ผู้สนใจส่งสิ่งของมาร่วมจัดแสดง โดยมีรางวัลพระราชทานให้ด้วย แต่จะเห็นว่าวัตถุที่แจ้งในคำประกาศนั้น ดูเหมือนจะเน้นความ“ประหลาด” ไร้ความกระหายใคร่รู้(curious)เป็นหลัก “...ผู้หนึ่งผู้ใดมีของประหลาดที่จะเอามาตั้งในหอนิวเซียมนี้ ขอให้เอามา...อนึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯรับสั่งว่าจะทอดพระเนตรสิ่งของซึ่งเอามาตั้งในหอนิวเซียมและจะพระราชทานรางวัลให้แก่เจ้าของซึ่งเป็นของประหลาดมาก ฤาเป็นของฝีมืออย่างดี โปรดในพระราชหฤทัยจะพระราชทานรางวัล...”²⁵

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ และตั้งตำแหน่งมกุฎราชกุมารแทนทำให้พระราชวังบวรสถานมงคลไม่ได้ใช้ราชการอย่างอื่นจึงโปรดเกล้าฯพระราชทานพระที่นั่งตอนหน้าสามองค์ เป็นสถานที่จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานคือ พระที่นั่งสิวโมกษ์พิมานพระที่นั่งพุทไธสวรรย์และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยซึ่งสังกัดกระทรวงวัง ใช้เป็นที่จัดแสดงพิพิธภัณฑสถานเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๓๐ ต่อมาสมัยที่เจ้าหมื่นศรีสรลักษณ์(เพ็ง บุนนาค)เป็นอธิบดีกรมพิพิธภัณฑฯ ได้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุลจักรพงษ์ภูวนาถไปยุโรปในปีพ.ศ. ๒๔๔๐ และได้ไป “ดูงาน” พิพิธภัณฑฯหลายแห่งในยุโรป และเมื่อกลับมาได้มีการเสนอแนวทางปรับปรุงการจัดแสดงพิพิธภัณฑฯให้เป็นระบบระเบียบด้วยการแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ โดยเฉพาะการเน้นที่จะจัดพิพิธภัณฑฯเพื่อสนับสนุนเศรษฐกิจของประเทศ(ด้านการค้าและธรรมชาติวิทยา)แต่ก็ต้องหยุดชะงักไม่ได้ดำเนินการเพราะเจ้าหมื่นศรีสรลักษณ์พ้นจากตำแหน่งก่อน

อนึ่ง จากความสนใจในความรู้ทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีของชาติบ้านเมืองที่เข้มข้นเรื่อยๆ อันเป็นผลจากการปรับเปลี่ยนความคิดและการรับรู้เกี่ยวกับ “เวลา” “รัฐ” และ “กษัตริย์” ของชนชั้นนำสยามดังที่กล่าวข้างต้น ซึ่งได้ส่งปฏิสัมพันธ์ต่อการรับรู้และการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ด้วย จึงมีการตั้ง “สยามสมาคม” ขึ้นมาในปีพ.ศ. ๒๔๔๖ และตามมาด้วย “โบราณคดีสโมสร” ในปีพ.ศ.๒๔๕๐ เพื่อทำหน้าที่ค้นหาเรื่องราวอันรุ่งเรืองของ “ชาติไทย” แต่ด้านหนึ่ง “ไซไซอิตี” ทั้งสองก็เป็นแหล่งผลิตซ้ำโครงสร้างสังคมทั้งชนชั้นและความรู้(learned society)ด้วย ทั้งนี้การเขียนประวัติศาสตร์ได้ดำเนินไปพร้อมกับการมองว่ากษัตริย์เป็น “ผู้กระทำ” หรือผู้กำหนด(agent)วิถีประวัติศาสตร์ ดังนั้นกษัตริย์จึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของรัฐหรือเป็นศูนย์กลาง/หัวใจของแผ่นดิน ดังปรากฏทั้งในพระราชกิจ ระบบงานราชการและการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยอย่างเป็นทางการเขียนพงศาวดารขึ้นมา หากยังเน้นบทบาทของกษัตริย์ในฐานะองค์อธิปัตย์ผู้ผลักดันกบฏประวัติศาสตร์(great man) โดยเฉพาะเน้นอัจฉริยภาพของกษัตริย์ที่แสดงออกผ่านทางเจตจำนง(will)หรือพระราชดำริอันเป็นพันธกิจซึ่งจะนำไปสู่การกระทำเพื่อความเจริญก้าวหน้าแก่ชนหมู่มากต่อไป ซึ่งรูปแบบประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวนี้ได้เป็น

²⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๕.

ลักษณะเด่นของการผลิตงานในช่วงรัชกาลที่ ๕-๖ และยังคงเหมือนว่าการศึกษานวิชาการศึกษา
คิดดังกล่าวยังได้รับการผลิตซ้ำสืบเนื่องมาถึงปัจจุบันด้วย

คังที่แอนเดอร์สัน ได้วิพากษ์สังพจน์หรือความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์(axiom)ซึ่งวงการไทย
ศึกษาได้ผลิตซ้ำกันมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ ๑๘๖๐ ถึงต้น ๑๘๗๐(และอาจหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน)
โดยได้เสนอว่าบทบาทของรัชกาลที่ห้าไม่ใช่การทำให้รัฐไทยทันสมัย(modernization)และหาทำให้
รัฐสยามกลายเป็นรัฐประชาชาติ(national state)ที่แท้จริงไม่ หากเป็นแต่เพียงการรวมศูนย์อำนาจ
ของรัฐราชวงศ์(dynastic centralization)เท่านั้น ทั้งนี้โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าหรือองค์ประธาน
(subject)ปกครองราษฎรหรือข้าแผ่นดิน(object) โดยนำระบบการปกครองแบบอาณานิคมที่ฝรั่งเศส
ปกครองชาวและพม่ากับอินเดียมาปรับใช้ ด้วยเหตุผลนี้รัฐสยามจึงดูเหมือนเป็นรัฐอาณานิคม
ภายใน ดังนั้นการปฏิรูปของรัชกาลที่ห้าโดยเนื้อแท้จึงเป็นเพียงการปฏิรูประบบบริหารมากกว่า
การเมือง สร้างเสถียรภาพให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ใช่รัฐ-ชาติ อนึ่งการการผูกสถาบัน
กษัตริย์ติดกับชาติให้เป็นสิ่งเดียวกันก็ทำให้รัฐถูกนิยามโดยศูนย์กลางหรือผู้ปกครอง อย่างไรก็ตาม
อำนาจของ “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ก็หาได้สมบูรณ์ไม่ เพราะยังต้องสูญเสียอำนาจทาง
เศรษฐกิจที่ตกอยู่ในมือคนต่างชาติและคนจีน ตลอดทั้งความไม่เสมอภาคกับตะวันตกยังคงอยู่^{๒๖}

อย่างไรก็ตาม สำหรับการดำเนินงานด้านพิพิธภัณฑน์นั้น ได้ทรงสนับสนุนให้นำสิ่งของไป
ร่วมจัดนิทรรศการยังต่างประเทศด้วยเพื่อแสดง “ความอารยะ” ดังเช่น ที่เมืองเซนต์หลุยส์
สหรัฐอเมริกาในปีพ.ศ. ๒๔๔๘ ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ ยังเป็นองค์
กรรมการจัดประกวดการจัดแสดงเพื่อคัดเลือกไปจัดแสดงที่เมืองเซนต์หลุยส์ด้วย ทั้งทรงมีข้อเสนอ
ให้จัดทำสมุดคำอธิบายด้วย “...การที่เราจัดของตั้งพิพิธภัณฑน์คราวนี้ก็เพื่อประสงค์จะให้คนอเมริกัน
รู้จักประเทศสยาม ความเปนไปในสยาม แลทั้งสินค้าที่เป็นผลแห่งการเพาะปลูกและมีมือแห่งชาติ
เรา สิ่งใดก็ไม่กระทำให้อเมริกันชิมทราบ ได้ดีกว่าที่ได้เห็นสิ่งของด้วยตา แลได้อ่านคำอธิบายในแก
ดัล็อกประกอบด้วย”^{๒๗} และระหว่างกำลังดำเนินงานพิพิธภัณฑน์ในส่วนกลางนั้น สมเด็จพระ
ยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและมีความสนพระทัยในประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีได้ทรงแนะนำบรรดาสมุหเทศาภิบาลมณฑลต่างๆ ให้จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นตามแหล่ง
ประวัติศาสตร์หลายแห่ง เช่น พ.ศ.๒๔๔๕ ทรงแนะนำให้พระยาโบราณราชธานินทร์รวบรวมศิลป
โบราณวัตถุเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นที่โรงม้า ในพระราชวังจันทร์เกษม พระนครศรีอยุธยา
เรียกว่า “อยุธยาพิพิธภัณฑน์” จึงถือว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานในหัวเมืองแห่งแรกของไทย

^{๒๖}ดูใน เบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน, “การศึกษาเรื่องรัฐ: วิพากษ์ไทยศึกษา,” ใน เรื่องเดียวกัน,
หน้า ๘๘-๑๔๗.

^{๒๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นยุคที่ชาตินิยมแบบราชานิยมได้รับการเน้นอย่างมากรุนแรง โดยเน้นการผลิตวัฒนธรรมชั้นสูงออกมาในรูปแบบต่างๆ ด้วยการลอกเลียนแบบฝรั่งที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมแบบวิกตอเรียน อย่างไรก็ตาม โน้ตสน์“ชาติไทย”ที่พระองค์ทรงเน้นนั้น ต้องประกอบไปด้วย“คนไทย”เท่านั้น โดยทรงพยายามสร้างตัวแบบร่วม (typification) ความหมายของชาติที่เป็นสิ่งนามธรรมเชื่อมกับเรื่องใกล้ตัวเพื่อให้ประชาชนสามารถแตะต้องและจินตนาการสอดคล้องต้องกันให้มากที่สุด ซึ่งแน่นอนว่าสิ่งที่ใกล้ชิดคุ้นเคยในชีวิตประจำวันของผู้คนชั้นเจเนและฝักรากลึกมาอย่างยาวนานในสังคมไทยก็คือพุทธศาสนา โดยทรงเชื่อมโยงให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวไม่สามารถแยกจากกันได้ระหว่างพุทธศาสนากับชาติและคนไทย ดังนั้นตามตรรกะนี้การรักชาติและปกป้องชาติจึงเป็นการประพฤติธรรมอย่างหนึ่ง “ถ้าใครไม่ประพฤติธรรมแล้วจะนับว่าเป็นผู้รู้จักชาติโดยจริงใจไม่ได้เลยเปนแน่แท้”²⁸

อย่างไรก็ตาม ในแง่นี้พุทธศาสนาก็เพียงถูกดึงไปรองรับการดำรงอยู่ของชาติหรือกล่าวให้ชัดเจนอีกก็คือการดำรงอยู่ของรัฐเท่านั้น แนวคิดชาตินิยมของรัชกาลที่หกจึงมีลักษณะเป็นราชาชาตินิยมหรือชาตินิยมโดยเจ้านายขุนนาง²⁹ เป็นชาติที่ผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยมีพุทธศาสนาช่วยรองรับความชอบธรรม ซึ่งทรงใช้คำว่า “ชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์” ทั้งนี้สอดคล้องกับศัพท์ภาษาอังกฤษอันเป็นภูมิหลังที่ทรงได้รับการศึกษามานั้นคือ “God King and Country” นั่นเอง ซึ่งได้เป็นไตรภาคของความจงรักภักดี ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าชาติได้กลายเป็นศาสนาอย่างใหม่เป็นสิ่งสูงสุดที่ใครจะลบหลู่ไม่ได้ เพราะศาสนากับชาติเป็นอันเดียวกันเมื่อรักศาสนาก็ต้องรักชาติและเมื่อรักชาติก็รักพระมหากษัตริย์ด้วย

นอกจากนี้ยังทรงให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์ ศิลปะ วรรณคดี และพุทธศาสนา โดยเฉพาะเชื่อมโยงการบูรณะโบราณสถาน-วัตถุที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เข้ากับอุดมการณ์ของรัฐ และพิพิธภัณฑที่ก็เป็นกลไกหนึ่งที่ทรงนำมาใช้ในนโยบายชาตินิยมในฐานะที่ “*เป้นหลักฐานในพงษาวดาร*”แสดงถึงความรุ่งเรืองของชาติภายใต้การนำพา

²⁸อ้างใน สุภาพรณ ฌ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

²⁹อย่างไรก็ตาม แอนเดอร์สัน(1991:94-95)ได้อธิบายว่าแนวคิดชาตินิยมราชการตั้งแต่รัชกาลที่หก นั้นเป็นลัทธิชาตินิยมราชการ(official nationalism)เพื่อตอบโต้ชาวจีนและชนชั้นกลางเชื้อสายไทย-จีน ผู้มีการศึกษาในเขตเมืองและระบบราชการที่ถูกสร้างขึ้นมาในสมัยรัชกาลที่หก รวมทั้งด้านทานการแพร่กระจายของลัทธิเสรีนิยม ประชาธิปไตยและระบบรัฐสภา ดังนั้นจึงทรงต้องใช้ลัทธิชาตินิยมราชการ ซึ่งเป็นส่วนผสมระหว่างชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อน โดยอาศัยกลไกของชาติกับสถาบันพระมหากษัตริย์ผ่านระบบราชการดำเนินการ

ของพระมหากษัตริย์(ตามที่บ้านทึกในพงสาวดาร)และพุทธศาสนา ซึ่งทั้งสองสถาบันเป็นสิ่งที่สังคมไทยทั่วไปยอมรับว่ามีความเก่าแก่ แก่นแท้และเป็นของจริงที่ดำรงสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน “..ในสยามประเทศนี้มีของโบราณ เช่น เจดีย์สถานและวัตถุต่างๆซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและช่างผู้ชำนาญศิลปศาสตร์ได้สร้างไว้แต่ปางก่อนเป็นอันมาก ของโบราณเช่นกล่าวมาย่อมเป็นหลักฐานในพงสาวดารแลเป็นเครื่องอุปกรณ์การตรวจตราหาความรู้โบราณคดีต่างๆ..”³⁰ แต่ก็ทรงเห็นว่าแนวทางการจัดแสดงที่ผ่านมาของพิพิธภัณฑสถานนั้นมักเน้นเฉพาะทางธรรมชาติวิทยา ยังขาดองค์ความรู้ทางวิชาการ โดยเฉพาะด้านศิลปะ ดังนั้นจึงทรงโปรดให้รวมงานของกรมพิพิธภัณฑสถาน กระทรวงธรรมการเข้ากับแผนกการช่างอย่างประณีต กระทรวงโยธาธิการและยกฐานะเป็น“กรมศิลปากร” ในปีพ.ศ. ๒๔๕๕ เพื่อดูแลโบราณสถาน-วัตถุของชาติ ทั้งในปีพ.ศ. ๒๔๖๖ ยังมีพระบรมราชโองการให้มีประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ โดยมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะกรรมการหอสมุดสำหรับพระนครเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการรับผิดชอบเรื่องนี้

ต่อมาจากวิกฤตด้านการเงินเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดให้มีการรวมกรมศิลปากร พิพิธภัณฑสถานและหอสมุดวชิรญาณเข้าด้วยกันให้เป็น “ศิลปากรสถาน” โดยมีสมเด็จพระดำรงราชานุภาพทรงรับตำแหน่งผู้อำนวยการ และได้มีการปรับปรุงกิจการพิพิธภัณฑสถานและในระยษณัั้นการค้นคว้าทาง โบราณคดีกำลังเป็นที่สนใจของประชาชน ประกอบกับได้มีการฟื้นฟูและสงวนรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติเป็นการใหญ่ เช่น การขุดแต่งและบูรณะ โบราณสถานต่างๆเป็นจำนวนมาก ด้านหนึ่งเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์แบบกระฎุมพีที่สืบเนื่องมาจากต้นกรุงรัตนโกสินทร์และการปะทะสังสรรค์กับโลกทัศน์สมัยใหม่(modern)ที่ดาโถมเข้ามา ทำให้มุมมองต่อโลกและเวลาออกไปทางปฏิฐานนิยม(positivist)มากขึ้น โดยมองเวลาและประวัติศาสตร์ในลักษณะเป็นเส้นตรงที่ก้าวไปข้างหน้าเรื่อยๆ(linear progression) ซึ่งต่างจากเดิมที่มักอิงกับคติจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ดังสะท้อนจากมุมมองของหมอบรัดเลย์ที่มีต่อสยามช่วงรัชกาลที่ ๓-๔ “...เหมือนอย่างในสยามประเทศนี้ ฤๅประเทศซึ่งตั้งอยู่ล้อมรอบนั้นก็ดี ก็ฝ่ายสยามประเทศนี้ถ้าจะคิดอ่านทำการอันใด มักมีอัทธมาไศรยตามคติเดิมของบูรณอาจารย์ฉะนั้น คุณมิได้มีปัญญาคิดก่อนผันให้แปลกประหลาดตายวดยิ่งขึ้นไปกว่าของเก่าที่เขาทำไว้เสร็จนั้น เพราะเขาย่อมถือกันว่าบูรณานั้น ท่านทำไว้เป็นครูอย่างไรเราจะทำไปเอาเยี่ยงท่านเช่นนั้น...”³¹

³⁰อ้างใน ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ย้อนรอยอดีตพิพิธภัณฑท์ไทยถึงสมัยพระปกเกล้า” ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑท์ไทย(กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้ง,๒๕๓๖), หน้า ๓๘.

³¹“หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder เล่ม ๑” เดือนอ้าย แรมค่ำหนึ่ง จ.ศ.๑๒๒๗ December 4th 1865,พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายสมหมาย สุนทรระกูล วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๖(กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้ง,๒๕๓๖), หน้า ๑๔๑ อ้างใน ธนศ อภรณ์

ด้วยเพราะญาณวิทยาและภววิทยาของคนสยามแต่เดิมการสร้างสรรคัมภีร์ผูกติดกับศาสนาและการทำดีต่างๆก็มีเป้าหมายเพื่อบรรลุนิพพานจึงจะมีการจารึกชื่อไว้เป็นหลักฐาน ส่วนการทำสิ่งใหม่ๆหรือนวัตกรรมในทางโลกนั้นมักจะไม่มีมีการจารึกชื่อไว้เพราะไม่เกี่ยวข้องกับความคิดเพื่อพระนิพพาน³² หนึ่งในยุคสังคมจาริตันการสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆก็เพื่อถวายเป็นบุญ จึงไม่ปรากฏการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานต่างๆ เนื่องจากชาวปักษ์ทักษิณเป็นหลักฐานที่ดีเพื่อใช้เป็นอนุสติในการใคร่ครวญธรรมและสะท้อนความเป็นอนิจจังของกฎไตรลักษณ์ มากกว่าจะมีความคิดอ่านในทางบูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่³³

แต่ความคิดดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนมาตามลำดับเมื่อชนชั้นนำเริ่มเห็นคุณค่าของความ“ศิวิไลซ์”ในอดีตของชาติ ซึ่งได้ยืนยันความรุ่งเรืองของอารยธรรมและสามารถสะท้อนลักษณะความเป็นไทยดั้งปรากฏในกระแสพระราชดำรัสครั้งเสด็จเปิดพิพิธภัณฑ์สถานและหอพระสมุดวชิรญาณ “...การศิลปนั้น อารยประเทศทั้งหลายย่อมถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาติส่วนหนึ่ง เป็นของควรรักษาไว้และควรบำรุงให้เจริญขึ้น โดยลำดับ...ศิลปวัตถุก็ดี โบราณวัตถุก็ดี ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของตำนานและพงสาวดารของชาติ เป็นสิ่งซึ่งแสดงให้เห็นวิญญานและอุปนิสัยของประชาชนแห่งชาตินั้นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นของควรบำรุงรักษาไว้เป็น อย่างดี..”³⁴ หนึ่ง ความเป็นไทยนี้ยังมีความพิเศษโดดเด่นแตกต่าง(unique)จากชาติอื่นๆด้วย “. สำหรับประเทศสยามนี้ก็มีศิลปของชาติซึ่งนับว่าบังเกิดขึ้นในประเทศของเราโดยแท้ และเจริญต่อมาโดยลำดับ มีลักษณะแปลกกว่าของชาติอื่น เป็นศิลปะของชาติไทย โดยแท้ สมควรอย่างยิ่งที่จะรักษาไว้และบำรุงให้เจริญขึ้นอีกต่อไป..และจะได้เป็น สง่าแก่พระนครและเป็นสาธารณประโยชน์ ตลอดจนต่างชาติก็จะได้ชมศิลปะวัตถุของชาติไทยเป็นหนทางประกาศเกียรติยศและอารยธรรมของประเทศสยามด้วยประการนี้...”³⁵

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้ตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๖๕ โดยมีสมเด็จพระยาตำราญานุภาพดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนแรกและรับผิดชอบ ทั้งนี้มีศาสตราจารย์ออร์ซ เซเคส์ นักอักษรศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ซึ่งได้เดินทางเข้ามาปฏิบัติงานทางโบราณคดีแถบประเทศอินโดจีนของฝรั่งเศส และมีความเชี่ยวชาญ

สุวรรณ, “หมอบรัดเลย์กับ American Orientalism ในสยาม” ใน ความคิดการเมืองไพร่กระจุกที่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์(กรุงเทพฯ:ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓-๓๔.

³²อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่๔-พ.ศ. ๒๔๗๕ , หน้า ๑๓(เชิงอรรถ).

³³Maurizo Peleggi, *The Politics of Ruin and the Business of Nostalgia*, pp. 13-14.

³⁴ประภัศร โพธิ์ศรีทอง, “ย้อนรอยอดีตพิพิธภัณฑ์ไทยถึงสมัยพระปกเกล้า,” ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑ์ไทย, หน้า ๔๘-๔๙.

³⁵เรื่องเดียวกัน.

ภาษาตะวันออกสมัยโบราณได้เป็นกำลังสำคัญช่วยสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพในเรื่องต่างๆของราชบัณฑิตยสภา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการดูแลพิพิธภัณฑสถานซึ่งเซคส์ยังได้มีส่วนสำคัญในการสร้างตัวแบบมาตรฐาน(typification)จัดระเบียบแยกแยะ(categorization)ประเภทศิลปะโบราณต่างๆที่จะนำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑฯ ตลอดทั้งการสร้างองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกี่ยวกับเอเชียอาคเนย์(กรอบแนวคิดดังกล่าวยังหลงเหลืออิทธิพลถึงปัจจุบันด้วย) โดยบรรทัดฐานตัวแบบของยุคสมัยศิลปะนั้นได้ถูกจัดเรียงออก ๗ กลุ่มคือ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อุทอง อยุธยา³⁶ ซึ่งเหล่านี้เป็นชื่อของ “เมือง” ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์สยามประเทศและสืบสายมาจนถึงศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ แนวคิดการจัดประเภทดังกล่าวยังส่งอิทธิพลแก่สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพด้วย ดังปรากฏในงานนิพนธ์ “ตำนานพระพุทธเจดีย์” ซึ่งมีเนื้อหาในพระนิพนธ์ดังกล่าวทรงแสดงให้เห็นว่าเมืองไทยมีความเจริญทางพุทธศาสนามานานแล้ว ทั้งนี้โดยมีพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีเป็นผู้อุปถัมภ์และทรงมีคุณูปการต่อความเจริญของพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามในการจัดแยกรูปแบบศิลปะดังกล่าว พระองค์ทรงตระหนักถึงข้อจำกัดดังกล่าวนี้จึงได้ออกพระองค์ว่าเป็น “การสมมุติชื่อเรียก” เพื่อสะดวกในการศึกษา และยังได้ตัดสมัยอุทองออกไปด้วย³⁷ ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวนี้ยังสืบเนื่องไปยังรัฐบาลรัฐธรรมนูญรุ่นต่อมาด้วย

นอกจากนี้ยังกล่าวได้ว่าสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นชาติและความเป็นไทย(ฉบับทางการ)อย่างมากในฐานะทรงเป็น “บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย” ในการผลิตความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทยซึ่งมีอิทธิพลต่อสำนึกเกี่ยวกับตัวตนและอัตลักษณ์ของชาติ/ไทยให้แก่การรับรู้ของผู้คนในสังคมต่อมาด้วย³⁸ ทั้งนี้ภาพลักษณ์หรืออัตลักษณ์ของ “เมืองไทย” (มิใช่ “ชาติไทย”) ที่ทรงสร้างนั้นประกอบไปด้วยชนชาติไทยเป็นชนชั้นปกครองและเป็นผู้นำทางอารยธรรมของชนชาติต่างๆมาอาศัยอยู่รวมกันในประเทศ ซึ่งล้วนได้รับความเมตตาจากพระมหากษัตริย์ถ้วนทั่วกันหมด ดังนั้นจึงทรงย้ำให้คนไทย/สยามสำนึกในพระคุณของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีที่ทรงได้ต่อสู้เพื่อรักษาเอกราชเอาไว้ด้วยความยากลำบาก³⁹ และแม้ว่าเมืองไทยจะมีระบบชนชั้นหรือระบบศักดินาก็ดูเหมือนหาใช่บ่อเกิดความขัดแย้งไม่ ทั้งออกจะมีความเป็นธรรมเสียด้วย “...มูลเหตุเดิมก็จะประสงค์เพียงห้ามมิให้ใครหวังที่นาไว้เกินกว่ากำลังที่จะทำให้เกิดผลได้...ผู้ทำผิดในคดีอย่างเดียวกันถ้ามีศเป็นนายพลต้องเสียค่าปรับมากกว่า

³⁶Martin Prosler, *The Politics of Ruin and the Business of Nostalgia.*, p.17.

³⁷ดูใน สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*(พระนคร:ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๓).

³⁸ดูในสายชล สัตยานุรักษ์, *สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์เมืองไทยและชนของชาวสยาม*, (กรุงเทพฯ:ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๖).

³⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

นายพันเพราะศักดิ์นามมากกว่ากัน..ถ้าขุนนางกระทำผิดต่อไพร่ก็เอาศักดิ์นามขุนนางนั้นเองปรับทำขวัญไพร่ดังนี้..”⁴⁰ ดังนั้นภาพที่ทรงสร้างขึ้นมานี้จึงดูประหนึ่งว่า “เมืองไทยนี้ดี” ทั้งยังสามารถเจริญรุ่งเรืองอยู่รอดมาได้นี้ก็ด้วยเพราะคนไทยมีคุณธรรมที่ดี ๓ ประการนั่นคือ ความจงรักภักดีของชาติ ความปราศจากविหิงสาและความฉลาดในการประสานประโยชน์นั่นเอง⁴¹

อนึ่ง ยังทรงเน้นสถานภาพให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ด้วยการถวายพระราชสมัญญานามว่าสมเด็จพระปิยมหาราช”ซึ่งหมายถึงพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงไว้ซึ่งความรักของคนทั้งหลาย”⁴² “...เหตุใดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงเป็นที่รักใคร่ของของอาณาประชาราษฎร์ทั่วหน้า สมกับที่ได้ถวายพระนามจารึกไว้ในฐานพระบรมรูปทรงม้าว่า ปิยมหาราชาริราชที่จริงพระองค์ทรงรักใคร่ในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหมือนกับบิดารักบุตร พอพระราชหฤทัยที่จะคุ้นเคยคบหาและถึงกับเล่นหัวกับอาณาประชาราษฎร์...”⁴³ ซึ่งอัตลักษณ์ของกษัตริย์อันเป็นที่รักที่ทรงสร้างขึ้นมานี้ได้รับการยอมรับแพร่หลาย จนได้มีการปรับเปลี่ยนให้คุ้นเคยใกล้ชิดยิ่งขึ้น กระทั่งกลายมาเป็น “เสด็จพ่อ ร.๕”⁴⁴ ของชนชั้นกลางในเมืองดังปัจจุบันในฐานะที่ทรงเป็นสัญลักษณ์ของไทยยุค “ทันสมัย” นอกจากนี้ความหมายโดยอรรถของ “พระปิยมหาราช” ยังได้รับการใช้กับรัชกาลปัจจุบันด้วย หากแต่ใช้คำว่า “รัก” อย่างตรงไปตรงมาโดยไม่ต้องแปลงเป็นภาษาบาลีสันสกฤตดังในอดีต ที่คุ้นเคยก็คือ “เรารักในหลวง”⁴⁵

⁴⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง, (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

⁴² สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์เมืองไทยและชั้นของชาวสยาม, หน้า ๑๔๒.

⁴³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “จดหมายนายทรงอานูภาพเล่าเรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งแรก,” ใน หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล, ชีวิตและงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (กรุงเทพฯ:เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๗), หน้า ๒๕๔.

⁴⁴ ดูใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ลัทธิเสด็จพ่อ ร.๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ:ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๗).

⁴⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้เสนอว่าคำว่า “รัก” ในภาษาไทยอย่างน้อยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์มาหมายถึงกิริยาและความรู้สึกที่เราอาจใช้กับคนที่เท่าเทียมกัน และความรู้สึกแบบนี้เป็นของระบอบที่หรือชนชั้นกลางในเมืองที่มองมนุษย์เหมือนกันหรือเท่าเทียมกัน (equality) ตามปรัชญาเสรีนิยม ต่างกันก็แต่ฐานะทางเศรษฐกิจเท่านั้น และความผูกพันที่ระบอบที่มีต่อพระเจ้าแผ่นดินก็ไม่ใช่ฐานะข้ากับนาย แต่เป็นในฐานะที่ถือว่าเป็นหัวหน้าของตน/กลุ่มระบอบที่ และชนชั้นกลางก็มักใช้มาตรฐานศีลธรรมตัวเองในฐานะเป็นอุดมคติสำหรับการปฏิบัติต่อคนอื่นๆ ในกลุ่มและคาดหวัง

อนึ่งในด้านพิพิธภัณฑ์นั้น สมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพทรงเป็นหลักในการปรับปรุงซ่อมแซมพระที่นั่งต่างๆของพระราชวังบวรสถานมงคล(วังหน้า)ซึ่งได้รับพระราชทานให้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์สถาน อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติครั้งเมื่อมีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานใหม่ในช่วงแรกๆนั้น การณ์ปรากฏว่ามีผู้สนใจเข้าชมจำนวนค่อนข้างน้อย สมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพจึงพยายามคิดหาวิธีการต่างๆเพื่อคึงให้ผู้สนใจเข้าชมกัน “...ครั้นจัดการเรื่องพิพิธภัณฑ์เสร็จและเสด็จพระราชดำเนินเปิดเป็นทางการแล้ว ก็ไม่มีคนดู เสด็จพ่อทรงมีใบบอกไปยังกระทรวงศึกษาว่า ทรงจัดช่วยการศึกษาด้วย ฉะนั้นขอให้ส่งนักเรียนมาดูเล่าเรียนได้ ครั้นนักเรียนหญิงและชายมาเจอจะกันเข้า ก็กลายเป็นเล่นช่อนหากันไป...เสด็จพ่อทรงลงทุนประทานเล็กเซอร์แก่พวกครูเอง...แต่ครูในเวลานั้นไม่เห็นประโยชน์...ท่านก็ทรงหมดศรัทธา และประกอบกับเวลากำลังจะเปลี่ยนการปกครองด้วย เสด็จพ่อทรงคิดหาทางที่จะให้ประชาชนไปดูให้ได้...”⁴⁶ กระทั่งต้องให้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย คิสกุล พระธิดาทำอาหารไปขายหน้าพิพิธภัณฑ์เพื่อเรียกคนดู “ถ้ารู้กันว่าอาหารท่านหญิงทำก็เป็นประกันว่ากินได้ไม่สกปรก ฟรุ้งที่อยากกินของไทยๆจะได้อา เมื่อฝรั่งมาคนไทยก็จะมา... ได้ผลคือคนดูมากขึ้นจริงๆ...”⁴⁷

๒. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมพิพิธภัณฑ์ยุคประชาธิปไตย

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองรัฐบาลรัฐธรรมนูญได้มีความพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมแก่ระบอบอำนาจใหม่และได้มีการตั้งกรมศิลปากรขึ้นมาใหม่ในปีพ.ศ.๒๔๗๖ โดยมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดี(พ.ศ.๒๔๗๖-๗๘) “...กรมศิลปากรเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของชาติ...แต่ก่อนมาประชาชนมิใคร่จะได้ยินชื่อเสียงของกรมนี้ เหตุเพราะงานศิลป์ที่กรมนี้กระทำขึ้นโดยมากเป็นงานส่วนพระองค์หรือกิจการภายในราชสำนัก...ครั้นมาในสมัยประชาธิปไตยรัฐบาล

พฤติกรรมดังกล่าวกลับมามีด้วย ดังนั้นเมื่อชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่ “อ่อนไหวที่สุด” ในบรรดาราชกรรทั้งหมด จึงเป็นธรรมดาที่เจ้านายต้องรับวัฒนธรรมและศีลธรรมแบบกระฎุมพีเข้ามา(แม้จะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม) ดังนั้นเมื่อ“หัวหน้า”และ“ลูกน้อง”มีศีลธรรมและอุดมคติชุดเดียวกัน การแสดงความรู้สึกผ่านการใช้คำที่ชนชั้นกลางคุ้นเคยจึงสามารถดำเนินไปได้โดยปริยาย(ดูนิธิ เอียวศรีวงศ์, “เรารักในหลวง,” ใน มติชนสุดสัปดาห์ (วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕)

⁴⁶หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย คิสกุล, ชีวิตและงานของสมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพ, หน้า ๕๒-๕๓ อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์เมืองไทยและชนของชาวสยาม, หน้า ๑๓๑.

⁴⁷หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย คิสกุล, ชีวิตและงานของสมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพ, หน้า ๕๓-๕๔ อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระยาธิบดีดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์เมืองไทยและชนของชาวสยาม, หน้า ๑๓๒.

ในระบอบใหม่มีความจำนงจะฟื้นฟูศิลปกรรมวรรณกรรมของชาติให้รุ่งเรืองถาวรจึงให้หลวงวิจิตรวาทการไปดำเนินงานปรับปรุงใหม่ให้สมกาลสมัย...⁴⁸ โดยเฉพาะในยุคของจอมพล ป.พิบูลสงครามที่เน้น“ลัทธิชาติ”และเชื่อท่านผู้นำเป็นหลัก ทั้งนี้ด้วยการตัดขาดความสืบเนื่องกับสถาบันกษัตริย์ แต่เน้น“ประชาธิปไตย”ซึ่งแสดงออกผ่าน“รัฐธรรมนูญ”แทน เพื่อสร้างสำนึกและอุดมการณ์ใหม่ โดยการสร้างฉันทคติใหม่ขึ้นมารอบมาชาติ(mythology)และสัญลักษณ์(symbol)ที่เกี่ยวกับชาติ เป็นการปฏิเสธความเป็นศูนย์กลางของราชวงศ์ในฐานะวีรบุรุษของประวัติศาสตร์ชาติ ทั้งนี้โดยดำเนินการภายใต้ต้นโอบายชาตินิยมซึ่งได้รับการแสดงออกผ่านวัฒนธรรมป๊อป(popular culture)และประเพณีประดิษฐ์(invented traditions)ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวันชาติ เพลงชาติ บทเพลง บทละคร วรรณกรรม แบบเรียน การแต่งกาย อนุสาวรีย์ ภาษา ค่านิยมหรือแม้แต่สุขปฏิบัติและ“ร่างกาย”เพื่อเน้นเรือนร่างในอุดมคติของยุคสร้างชาติ⁴⁹ ตลอดทั้งยังมีความพยายามสร้างความเป็นไทยขึ้นมาหลายประการ ที่สำคัญคือเปลี่ยนชื่อประเทศจาก“สยาม”มาเป็น“ไทย”ในพ.ศ.๒๔๘๒⁵⁰ แต่รัฐบาลต่อมาได้เปลี่ยนมาใช้สยามเหมือนเดิม กระนั้นภายหลังได้มีการนำเรื่องนี้กลับมาพิจารณากันใหม่ ดังที่มีการอภิปรายในสภาฯเมื่อปี ๒๕๐๔ และท้ายสุดสภาผู้แทนฯมีมติเป็นเอกฉันท์๑๓๕:๕ เสียงให้ใช้คำว่าประเทศไทย จึง“เป็นอันว่าชื่อประเทศใช้คำว่าประเทศไทย”⁵¹

ความสำคัญของวัฒนธรรมได้ถูกสะท้อนออกมาด้วยการประดิษฐ์มโนทัศน์“วัฒนธรรม”ซึ่งบัญญัติขึ้นจากศัพท์“culture”โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ “...สำหรับคำว่า Culture ข้าพเจ้าจึงได้นำมาใช้คำว่าพุทธธรรม ตามรูปสันสกฤต ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่ามันยังหนักอึ้งยังไม่เป็นที่พอใจ ครั้นวันหนึ่งข้าพเจ้าเขียนบทนำในหนังสือพิมพ์ประชาชาติ คำว่าวัฒนธรรมก็คลอใจมาเอง และข้าพเจ้าก็รู้สึกทันทีว่าคำนั้นจะดีเพราะจิงหะเสียงในภาษาไทยสนิทดี เหมาะสมกับ

⁴⁸ที่ระลึกการเปิดโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ วันพุธที่ ๑ มิ.ย. ๒๔๘๑(พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๑), หน้า ๕๘-๕๙.

⁴⁹ต่างจากยุคจารีตที่เน้นเอวบางร่างน้อย อันเป็นความงามแบบเจ้า แสดงถึงการเป็นผู้มีบุญ(ไม่ต้องตรากตรำออกแรงทำงานหนัก) ดูประเด็นดังกล่าวใน ก้องสกล กวินรวีกุล, “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพลป.พิบูลสงครามพ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗,”(วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขามนุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕).

⁵⁰คูโน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, จากสยามเป็นไทย นามอันสำคัญไฉน(กรุงเทพฯ:มติชน, ๒๕๔๘).

⁵¹โครงการเลือกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, สยามหรือไทย จากการอภิปรายของสมาชิกวงรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๕.

อักษรวิเศษแห่งภาษาไทย”⁵²นโยบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางในสมัยจอมพลป. ดังปรากฏมีการออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับวัฒนธรรมแห่งชาติสองฉบับ คือพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติพ.ศ.๒๔๘๓ และพ.ศ. ๒๔๘๕ พร้อมทั้งทำให้เป็นสถาบัน โดยการตั้งสภาวัฒนธรรมขึ้นมาก่อนจะยกฐานะเป็นกระทรวงวัฒนธรรมในพ.ศ.๒๔๘๕ และจอมพลป.ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการคนแรก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าประเด็นวัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างมากในยุคสร้างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากการกลับเข้ามามีอำนาจช่วงที่สอง(พ.ศ.๒๔๘๖-๒๕๐๐) ซึ่งได้มีการเน้นประเด็นศาสนา ประเพณีและศิลปะอย่างชัดเจน

ดังนั้นจะเห็นว่าในยุค “สร้างชาติ” ตามแนวคิดของตะวันตก การสร้าง “อัตลักษณ์ร่วมหมู่” (collective identity) และการปลูกฝังจิตใจของรัฐ(mind of state)แทรกซึมเข้าสู่พลเมืองของรัฐนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อ “รัฐ-ชาติ” เพราะ “รัฐ” เป็นที่มาของอำนาจและการใช้อำนาจ แต่รัฐที่มีความชอบธรรมต้องยืนบนฐานของความเป็น “ชาติ” ที่สามารถทำให้ “พลเมือง” ในชาติยอมรับและเห็นพ้องต้องกันได้ ดังนั้นการสร้างตัวตน/อัตลักษณ์ของชาติให้เป็นอัตลักษณ์ร่วมหมู่ซึ่งสัมพันธ์กับการสร้าง “ความทรงจำของชาติ”จึงเป็นสิ่งจำเป็นในฐานะเครื่องมือของอำนาจอย่างหนึ่ง

เหตุนี้โครงการฟื้นฟูวัฒนธรรมจึงได้รับการดำเนินงานอย่างเข้มข้นในยุคของจอมพลป.ช่วงหลังสงคราม มีทั้งการส่งเจ้าหน้าที่ไปตามโรงเรียนต่างๆ จัดรายการวิทยุ เผยแพร่เอกสารและจัดหน่วยวัฒนธรรมเคลื่อนที่ออกไปให้ความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและจริยธรรมทางสังคมอันดีงาม ซึ่งประเด็นหลักๆที่เน้นเช่นความกตัญญูตเวที การเคารพผู้อาวุโส ความรักชาติ ความมั่นคงของชาติ ตลอดจนการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์และสนับสนุนให้นิยมพันธมิตรใหญ่อย่างอเมริกา นอกจากนี้จอมพล ป.ยังได้เป็นผู้สนับสนุนหลักในการบูรณะซ่อมแซม โบราณสถาน และวัดวาอารามต่างๆทั่วประเทศ ซึ่งในอดีตผู้ที่จะดำเนินการได้คือพระมหากษัตริย์เท่านั้น(องค์เอกอัครราชูปถัมภก) ดังปรากฏในช่วงปีพ.ศ.๒๔๘๔ มีวัดได้รับการบูรณะถึง ๑,๑๑๗ และปี พ.ศ. ๒๔๘๕ จำนวน ๑,๒๓๕ แห่ง⁵³ นอกจากนี้ยังได้คิดต่อเชิญอนุชากรมมนตรีพม่ามาเป็นแขกส่วนตัว

⁵²เรื่องเดียวกัน.

⁵³เรื่องเดียวกัน, กรณีตัวอย่างที่สำคัญเช่น การบูรณะพระธาตุพนมในช่วงปีพ.ศ. ๒๔๘๓-๘๔ ซึ่งได้มีการปรับเปลี่ยนรูปทรงพระธาตุจากกลมมนฐานกว้างเป็นทรงเหลี่ยมและจากยอดที่เป็นทรงปติมาเป็นยอดฉัตรแทนเพื่อหวังจะทำให้มีความเป็น “ไทย” มากขึ้นและได้เป็นตัวแบบในการบูรณะครั้งสำคัญเมื่อคราวพระธาตุพนมถล่มในปีพ.ศ. ๒๕๑๘ จนพระธาตุพนมมีรูปทรงดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากเชื่อว่ารูปทรงเดิมนั้น(ก่อนบูรณะพ.ศ. ๒๔๘๓-๘๔)เป็นที่นิยมและแพร่หลายทั่วไปในแถบลาวและเป็นศิลปะ “ลาว” ทั้งที่ในทางประวัติศาสตร์ศิลปะแล้วยอดทรงข้าวบิณฑ์แบบศิลปะสุโขทัย(ที่เชื่อว่าเป็นราชอาณาจักรแห่งแรกของคนไทย)นั้นก็น่าจะวิวัฒนาการมา

เพื่อเยี่ยมชมโบราณสถานที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นมาใหม่ที่อยุธยา และยังมีโครงการที่จะจัดงานฉลองครบ ๒๕ ศตวรรษพระพุทธศาสนาในปี พ.ศ.๒๕๐๐ โดยมีการเตรียมสร้างพุทธมณฑลขึ้น ซึ่งในการดำเนินการดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีบทบาทร่วมในการเฉลิมฉลองด้วย ทั้งนี้แม้ว่าตามหมายกำหนดการนั้นต้องเสด็จเข้าร่วม แต่พระองค์ทรงประทับอยู่ที่หัวหิน “เพราะประชวรด้วยโรคหวัด” ซึ่งเท่ากับส่งสัญญาณด้านลบแก่ผู้นำรัฐบาลเวลานั้น^{๕๔}

อนึ่ง อนุสาวรีย์(public monuments)ในฐานะสถานที่เก็บความทรงจำ(mnemonic site)ก็เป็นสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ที่จอมพล.ส่นับสนุนให้สร้างขึ้น เช่น อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย(พ.ศ.๒๔๘๕) ที่เจตนาให้ผุดขึ้นกลางถนน“ราชดำเนิน”และอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ(พ.ศ.๒๔๘๖)โดยฝีมือนายช่างชาวอิตาลีคน Corrado Feroci หรือศิลปิน พีระศรีซึ่งได้เข้ามาเมืองไทยตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๔๖๖ และภายหลังยังได้เป็นผู้นำในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรด้วย โดยอนุสาวรีย์ได้ใช้เป็นเครื่องมือเชิงสัญลักษณ์เพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ แสดงถึงความรุ่งเรือง เกียรติยศ ตอกย้ำความชอบธรรมของรัฐสมัยใหม่ภายใต้การนำของคณะราษฎรที่แตกต่างจากรัฐราชวงศ์ ทั้งนี้ยังหวังผลที่มีต่ออารมณ์ความรู้สึกของมวลชนผู้รักประชาธิปไตยด้วยแต่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยของจอมพล ป.ก็ดูเหมือนจะขาดอำนาจในการอธิบายดังที่หวังไว้ ด้วยเพราะสารที่ส่งออกมาเป็นนามธรรมและมีความหมายที่กำกวม “อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยจึงเป็นอนุสาวรีย์ที่ไม่มีพลัง(นอกจากชื่อของมัน)จัดสนิทเท่ากับกองซีเมนต์กองใหญ่กลางถนนเท่านั้น”^{๕๕} นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้มีการสร้างอนุสาวรีย์ของพระยาพหลฯและพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งเหตุผลสร้างอนุสาวรีย์ดังกล่าวก็ดูเหมือนจะเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์เพื่อคุณเลตนราชวงศ์จักรีเพราะพระยาพหลฯเป็นหนึ่งในคณะผู้ก่อการในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ส่วนพระเจ้าตากสินมหาราชจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์นั้นการสิ้นพระชนม์ของพระองค์ดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับการปราบดาภิเษกของปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี^{๕๖}

อนึ่ง ผู้ทำหน้าที่ด้านวัฒนธรรมในการผลิตองค์ความรู้และอุดมการณ์ให้แก่ระบอบอำนาจของจอมพลป.คือหลวงวิจิตรวาทการ^{๕๗}ซึ่งเป็นมันสมองสำคัญในการผลิตวัฒนธรรมป๊อป ความรู้และวาทกรรมเกี่ยวกับความเป็นไทยและอุดมการณ์ชาตินิยมสนับสนุนรองรับนโยบายท่านผู้นำด้วยการสร้าง “ประวัติศาสตร์ของปัจจุบัน”ขึ้นมา โดยเฉพาะการสร้างมายาคติเกี่ยวกับชาติ(national

จากยอดทรงปลีดังกล่าวเช่นกัน(ผู้ศึกษาขอขอบพระคุณผศ. สมชาติ มณีโชติ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ได้ให้ความรู้ดังกล่าวมา ณ โอกาสนี้ด้วย)

^{๕๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕-๑๒๐ และ ๑๔๕(เชิงอรรถที่ ๑๐๒)

^{๕๕}นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์, หน้า ๑๐๘.

^{๕๖}ทักษ์ เกลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า ๑๑๘.

^{๕๗}ดูรายละเอียดในสายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ,

mythology) ให้สอดคล้องกับหลักฐานที่เป็นรูปธรรมหรือสื่อสัญลักษณ์ที่แตะต้องได้ (tangible signifier) โดยเฉพาะที่ปรากฏในพิพิธภัณฑ์และแหล่งโบราณสถานต่างๆ เพื่อทำให้อิทธิพลสามารถเป็นที่ยอมรับเข้าใจและมีความหมายต่อผู้คน ทั้งนี้โดยผ่านการเลือกสรร เน้นย้ำ “อดีต” บางอย่างในการนำมาปรับใช้ปัจจุบัน นัยนี้จะเห็นว่าไม่เฉพาะสังคมจารีตเท่านั้นที่ต้องการตำนาน (myth) เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่ระเบียบทางวัฒนธรรมและอำนาจทางการเมือง สังคมสมัยใหม่ก็ต้องการตำนานเกี่ยวกับต้นกำเนิดต่างๆ มาปรับใช้ด้วยเช่นกัน โดยอาจปรากฏในรูปแบบของเรื่องเล่าเพื่อใช้อธิบายในการรักษาสถานภาพทางการเมือง (political status quo) ทั้งนี้ตำนานทางการเมืองนี้มักจะมีอ้างอิงตัวของมันเองในฐานะที่เป็นเรื่องเล่าที่ไม่สามารถโต้เถียงได้และจำเป็นที่ต้องได้รับการฟื้นฟูหรือสงวนรักษาไว้ และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือตำนานทางการเมืองนี้มักเป็นตำนานของคนบางกลุ่มเท่านั้น ดังเช่นบทละครเรื่อง “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” ที่หลวงวิจิตรวาทการประพันธ์ขึ้นในปีพ.ศ. ๒๔๕๗ เพื่อหวังจะใช้เป็นอุดมการณ์รองรับการเป็นผู้นำอันถูกต้องตามกฎหมายของจอมพลป. ในฐานะและบทบาทของ “พ่อ” ผู้อารีที่ปกครอง “ลูก” คือประชาชน มากกว่าจะเล่นบทบาทท่านผู้นำดังที่เคยเน้นก่อนหน้า ส่วนหนึ่งเพราะว่าเวลานั้นอำนาจถูกดึง ไปอยู่ที่จอมพลสฤษดิ์และพลตำรวจเอก เผ่า อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าอุดมการณ์ดังกล่าวจะได้ผลชัดเจนในยุคของจอมพลสฤษดิ์มากกว่า^{๕๘}

สำหรับการสร้างตัวตนความเป็นไทยนี้ หลวงวิจิตรวาทการก็ยังคงเน้นแนวความคิดที่ว่า บรรดาศิลปะเก่าแก่ของชาตินั้นเป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญต่อเกียรติภูมิ ความเป็นอารยะและการยอมรับนับถือจากต่างชาติ “...ชาติใดๆ จะได้รับความนับถือเป็นชาติอันแท้จริง จะต้องมียุคศิลปะของตนเองซึ่งมีลักษณะผิดแปลกกับชาติอื่นๆ หรือมีเครื่องแสดงว่าเกิดจากความคิดประดิษฐ์ของตนเอง ไม่ใช่เอาอย่างของชาติอื่นเสมอไป... เพราะเหตุว่าการที่ประชาชนหมู่ใดจะสามารถมีศิลปะของตนเองได้ ประชาชนหมู่นั้นจะต้องก่อสร้างตัวมานาน มีวัฒนธรรมสูง และมีคนฉลาดมาแล้ว แต่ก่อนชาติไทยเราแม้จะเป็นชาติเล็กกำลังน้อย แต่เมื่อชาวต่างประเทศได้เข้ามาแลเห็นศิลปกรรมของเราก็ต้องยอมรับว่าชาติไทยใช้ป่าเถื่อน ตรงกันข้ามศิลปกรรมกระทำให้ชาติไทยได้รับการยกย่องขึ้นสู่ฐานะพิเศษ...”^{๕๙} ทั้งนี้หลวงวิจิตรวาทการได้พยายามสร้างภาพแทนความจริง (representation) ด้วยการดึงความเป็นไทยบางอย่างออกจากบริบทเดิมแล้วสร้างบริบทใหม่ขึ้นมาอธิบายตัวบทนั้น เพื่อให้ความ

^{๕๘} ทักซ์ เกลิมเตียร์ณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า ๑๑๗-๑๑๘ และหน้า ๑๔๘ (เชิงอรรถ ๕๕).

^{๕๙} หลวงวิจิตรวาทการ, “ปาฐกถาเรื่องศิลปากร (ส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ข้าหลวงประจำจังหวัด)” แสดงในที่ประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดทั่วพระราชอาณาจักร ณ หอประชุมศิลปากร วันเสาร์ที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ใน อธิปัตติคนแรกของกรมศิลปากร พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๖-๖๘. อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

เป็นไทยนั้นกลายเป็น“ไทยแท้”ขึ้นมา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือทำสิ่งที่เคยเป็นไทยกลายเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ไทยเสีย เพื่อให้เหลือเฉพาะความเป็นไทยที่ต้องการเน้นให้เด่นชัดเท่านั้น⁶⁰ ดังกรณีที่หลวงวิจิตรวาทการได้ตัดลอกและแก้ไขพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งคำเดิมใช้คำว่า“ลาว”แต่หลวงวิจิตรวาทการได้แก้ไขเป็น“ละว้า” ทั้งหมด ดังเช่น“...ชาติละว้าใหญ่ที่สุดในภาคกลางของสุวรรณภูมิ มาก่อนเขมร ไทย เท่าที่พิเคราะห์ดูทำให้รู้สึกว้าละว้าเป็นพวกที่เจริญและมีระเบียบเรียบร้อยมาก่อนหน้าเขมรและจามเสียอีก ก่อนหน้าที่จะมาเป็นใหญ่ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา”⁶¹

อย่างไรก็ตามสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกลับกล่าวไว้ในพงศาวดารโยนก(ของพระยาประชาภิจักรจักร ซึ่งอ้างจากตำนานสิงหนวัตกุมารต่อหนึ่ง)ไว้ว่าชาว“ละว้า” คือ“ลาว”เพราะว่า“...สมัยนั้นมีแต่มีลักษณะเป็นชาวป่าละว้าหรือลาว ดังเคหะสถานเป็นหมู่ๆอยู่ตามภูเขาที่มีหัวน้ำเรียกกันว่าปู่เจ้าลาวจก”⁶² ซึ่งปู่เจ้าลาวจกนี้ตามตำนานกล่าวว่าเป็นผู้สร้างเมืองหริภุญไชยหรือเมืองเชียงแสนซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระเจ้ามังราย ผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากคำว่า“ละว” (คำบาลีสันสกฤต) แปลว่า“ลาว” ไม่ใช่“ละ, ละว้า หรือลวะ” ที่เป็นชาวป่าชาวคอก ดังปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๑(ฉบับปี พ.ศ.๒๔๕๗ หน้า ๑๐๒,๑๐๗และหน้า ๑๒๔) ได้กล่าวถึง“ขุนลวะ”เมื่อคราวประดิษฐานพระบรมธาตุที่คอกคองเมื่อพ.ศ.๕๖๑ “...ยามนั้น...ก็เรียกขุนลวะคือปู่เจ้าลาวจกทั้งสองหัวเมียมา”⁶³ ซึ่งมานิต วัลลิโกดมเสนอว่า ไม่เป็นการยากที่พวกลาวจะเคลื่อนย้ายลงมาตั้งเมืองลวรัฐหรือละโว้ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๕ โดยลงมาทางแม่น้ำปิง ยมและน่าน เหมือนดังที่นางจามเทวีใช้สัญจรจากเมืองละโว้ขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชยในปีพ.ศ. ๑๒๐๔⁶⁴

แต่ด้านหนึ่งก็ดูเหมือนว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงดูหมิ่นสัญญะ“ลาว”ไม่น้อยเช่นกันในฐานะพวก“หย่อนอริยธรรม” ง่ายต่อการถูกกลืนกลาย “...เดิมชนชาติไทยมีอาณาเขตของตนเป็นประเทศใหญ่โดยอยู่ระหว่างประเทศจีนกับทิเบต ครั้นพวกจีนมีอำนาจขึ้นก็บุกรุกแดนไทยมาตั้งพ.ศ. ๔๐๐ ผู้รบกันนานเข้าไทยทานกำลังเงินไม่ไหวต้องเสียบ้านเมืองไปแก่จีน โดยอันคับมา จึงมี

⁶⁰สาขชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า ๑๔๐.

ต่อประเด็นดังกล่าวผู้ศึกษาไม่ได้ต้องการพิสูจน์“ความจริงของข้อเท็จจริง”(factual truth) ทางประวัติศาสตร์ แต่พิจารณาความพยายามในการจัดการ“ความจริงเชิงเหตุผล”(rational truth) ของฝ่ายต่างๆ ในฐานะที่เป็น“การปฏิบัติทางวาทกรรม”(discursive practice)รูปแบบหนึ่ง

⁶¹อ้างในมานิต วัลลิโกดม, สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน?(กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์การเวก,๒๕๒๑), หน้า ๑๑๒.

⁶²เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

⁶³เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

⁶⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

พวกไทยที่ไม่ยอมอยู่ในอำนาจจีนพากันอพยพมาหาบ้านเมืองอยู่ใหม่...บางพวกลงมาตั้งบ้านเมืองทางลำน้ำแม่และลำโขง แล้วเลยลงมาถึงลำแม่น้ำเจ้าพระยา พวกนี้ได้ชื่อว่าไทยน้อย ชาวต่างประเทศเรียกกันว่าผู้ไทยบ้าง ลื้อบ้าง เขินบ้าง เรียกว่าลาว..เพราะสำคัญคิดว่าเป็นพวกลาวเดิมบ้าง... ครั้นเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอนุธรรมหาราช อำนาจเมืองพุกามเสื่อมลง พวกไทยก็มีอำนาจขึ้นในประเทศสยามเป็นลำดับมา ถึงสมัยนี้ในแดนสยามทางข้างใต้พวกขอมกับพวกลาวได้สมพงศ์ปะปนกันมาช้านาน พวกลาวหย่อนอริยธรรมกว่าพวกขอมก็กลายเป็นพวกขอมไปโดยมาก ยังคงเป็นลาวอยู่อย่างเดิมแต่พวกซึ่งอยู่ตามบ้านป่าเมืองดอน ครั้นชนชาติไทยลงมาอยู่ในประเทศสยามทางข้างเมืองเหนือมากขึ้น พวกลาวหย่อนอริยธรรมกว่าไทยก็กลายเป็นไทยส่วนหนึ่ง จนเป็นเหตุให้ชนชาติลาวลดน้อยลงเป็นอันดับมา จนเหลืออยู่แต่เป็นชาวป่าซึ่งพวกไทยข้างเหนือเรียกว่าลัวะ พวกไทยข้างใต้เรียกว่าลัวะว้อยเป็นแห่งๆ...”⁶⁵

จากข้างต้นนั้นจะเห็นทัศนคติเชิงดูหมิ่นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมเจ้าราชานุภาพและความพยายามของหลวงวิจิตรวาทการที่จะลบความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับลาวออกจากพื้นที่ประวัติศาสตร์ไทย เพื่อป้องกันความสับสนว่าลาวหรือลัวะนี่คือ“ลาว”ในภาคอีสานและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพราะในแง่ชาตินิยมและทัศนคติของชนชั้นนำไทย(กรุงเทพฯ)แต่เดิมนั้น มักเห็นว่าลาวคือยกว่าไทย จึงเป็นไปได้ที่ลาวจะเคยยิ่งใหญ่กว่าไทย⁶⁶ ถึงแม้ตามมิติทางประวัติศาสตร์การผลิดวาทกรรมของคำว่า“ลาว”ในระยะแรกๆตามความเชื่อของจิตร ภูมิศักดิ์นั้นจะหมายถึงความเป็น“อารยชน”หรือ “ชนผู้เป็นนาย ผู้เป็นใหญ่” เพื่อแสดงความยกย่อง เป็นคำแสดงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์หรือสถานภาพทางสังคมก็ตาม⁶⁷ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับสั่งห้ามชาวสยามลอกเลียนแบบวัฒนธรรมของลาว ทั้งนี้สืบเนื่องจากความนิยมชมชอบของคนสยามในกรุงเทพฯ(รวมทั้งพระปิ่นเกล้าฯพระอนุชาด้วย)ในการเล่นเครื่องดนตรีลาว(แคน)และนิยมฟังหมอลำกันอย่างกว้างขวาง จึง

⁶⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมเจ้าราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, หน้า ๑๐๕. อย่างไรก็ตามในการตีพิมพ์ครั้งหลังปีพ.ศ. ๒๕๑๓ นี้หม่อมเจ้าสุภัททดิศ คิศจกุลได้เพิ่มเติมเชิงอรรถไว้ว่า “พวกลาว”หรือ “ลัวะว้า” ในที่นี้ “คงเป็นเชื้อชาติอินโดนีเซีย ซึ่งได้อพยพลงมาในแหลมอินโดจีนตั้งแต่สมัยวัฒนธรรมหินใหม่ มีใช้พวกมอญหรือที่ใช้ภาษามอญแห่งอาณาจักรทวารวดี”

⁶⁶ โปรดดูใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “ลาวในทัศนคติของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์,” จดหมายข่าวสังคมศาสตร์ ๑๑(๑ สิงหาคม-ตุลาคม ๒๕๓๑) :๑๐๑-๑๒๑.

⁶⁷ ดูใน จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔(กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๘๐-๓๘๖.

ทรงรับสั่งประกาศแสดงทัศนนะว่าเหตุที่ไม่ควรไปขึ้นชมลอกเลียนแบบวัฒนธรรมลาวนั้น เนื่องจากว่า “ลาวเป็นข้าไทย แต่ไทยไม่เคยเป็นข้าลาว”⁶⁸ จึงไม่เหมาะสมที่จะไปเอาอย่างลาว

ทัศนนะดังกล่าวได้สะท้อนความคิดของชนชั้นนำ(กรุงเทพฯ)คือ “ลาว” ซึ่งได้สืบเนื่องมาตามลำดับดังที่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยที่จะเสนอให้มีการจัดการทหารในเขตมณฑลอุดรเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๕ “...ฉันนึกไปมีความรังเกียจเกิดขึ้นอย่างหนึ่งในเรื่องที่จะให้พวกลาวเป็นทั่วไปทั้งเมืองเหมือนมณฑลชั้นในนั้น ค่ะเนเอาว่าถ้าการจัดทหารนี้นานไป ภายหน้า ถ้าจัดได้ดีตั้งการฝึกหัดแบบธรรมเนียมและปลูกใจคนให้ห้าวหาญได้ถึงที่จนเป็นกองทหารหมู่ใหญ่ๆ อาจจะทำสงครามได้โดยลำพัง พวกลาวมันถือว่าต่างชาติกับเราจะซื้อตรงต่อเราอาจจะแข็งข้อเป็นมิวเตนนี่คือขบถทหารขึ้นหรือไม่...”⁶⁹

หากแต่ที่ตลกร้าย(irony)ก็คือเมื่อคราวที่หลวงวิจิตรวาทการบรรยายทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๘๓ เรื่อง “ชาติไทยจะชนะ” กลับรวมเอา “ลาว” ผั่งซ้ายและ “เขมร” ในกัมพูชาว่าเป็นชาติไทยด้วย รวมทั้งการแสดงปาฐกถาเรื่อง “การเสียดินแดนไทยในฝรั่งเศส” เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๔๘๓ ยังเน้นความคิดดังกล่าวอีกครั้งโดยผ่านโวหารว่า “ทุกๆครั้งที่ข้าพเจ้าไปแลเห็นแม่น้ำโขง ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนว่าน้ำที่ไหลอยู่นั้นคือน้ำตาของชาวไทย พวกเราทางฝั่งนี้เป็นอิสริแต่ที่น้องเราทางฝั่งโน้นถูกกดขี่ข่มเหงอยู่ทุกวัน...”⁷⁰

นอกจากลาวแล้วยังมีประเด็นเรื่อง “ขอม” ซึ่งนักวิชาการชาตินิยมและอนุรักษนิยมพยายามที่จะปฏิเสธว่าผู้คน “เขมร” ในประเทศ “กัมพูชา” ทุกวันนี้ มีความเกี่ยวข้องกับขอมลึกลับผู้รุ่งเรืองในอดีต ทำให้อยู่ร่องรอยขอมก็หายไปเลยๆ ทั้งนี้ได้มีการถกเถียงกันว่า “ขอม” และ “เขมร” นี้เป็นพวกเดียวกันหรือมีความหมายอย่างเดียวกันหรือไม่ ส่วนพวกที่ไม่เห็นว่ามีเกี่ยวข้องกันนั้นเบื้องหลังก็ด้วยเพราะอคติเรื่องชนชาติและการเมือง เหมือนกรณีลาวข้างต้นหรืออาจเล็งบาติไม่ให้การยอมรับโดยตรง ทั้งนี้ด้วยสร้างคำอธิบายขึ้นมาใหม่ เช่น กำหนดรูปแบบศิลปะใหม่ว่าศิลปะร่วมแบบเขมรตลอดจนศิลปะลพบุรี ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงอัจฉริยภาพเชิงสร้างสรรค์ของท้องถิ่น(local genius)ซึ่ง

⁶⁸ กรมศิลปากร, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พระนคร: กุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๕๐.

⁶⁹ หจข. ร.๕ ก.๑๓.๒/๑๔, “พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์,” ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ อ้างใน นงลักษณ์ ลิ้มศิริ, “ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ.๒๓๒๔-๒๔๕๕,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔). หน้า ๑๖๑.

⁷⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, “ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส,” ใน วิจิตรอนุสรณ์ (กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๑ อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ, หน้า ๖๔.

แตกต่างจากศิลปะแบบเขมร(กัมพูชา)⁷¹ และบ้างเสนอว่าขอมนั้นเป็นภาษาประเภทหนึ่งที่ปรับปรุงจากภาษาอินเดียได้ โดย “ขอม” นั้นเป็นคำไทยได้ ถ่ายทอดมาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า “ผู้มีภูมิ ผู้ประเสริฐสุด” ทั้งนี้ขอมมีสองพวก คือขอมไทยและขอมเทศ(อินเดีย)⁷² ดังปรากฏว่าพวกทางเหนือ(โยนก)เรียกพวกมาทางใต้(อยุธยา)ว่าขอม⁷³

อนึ่ง บรรดากระแสนวิชาการ“นอกกริต”(unconventional)นั้น ก็มักสร้างความหวั่นไหวและสั่นคลอน ทำทลายความเชื่อ-ความรู้เกี่ยวกับความเป็นไทยอยู่เสมอ โดยประเด็นที่มักถูกหยิบยกขึ้นมาถกเถียงกันมากก็คืออคติทางชาติพันธุ์ที่แฝงในการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เช่น กรณีที่ศรีศักร วัลลิโภดมเสนอว่าผู้คนจากอาณาจักรขอมและอาณาจักรล้านช้างบางส่วนได้ถูกดึงไปช่วยสถาปนาแคว้นสุโขทัยหลังจากอำนาจขอมเสื่อมลง⁷⁴ ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการชาตินิยมและอนุรักษนิยมรับไม่ได้ ตลอดทั้งกรณีภาพสลักศิลาปูนดำที่ระเบียงชั้นนอกด้านปีกตะวันตกของนครวัด โดยแกะสลักเป็นขบวนทัพของศรีสุริยวรมันที่๒ที่ไปรบกับพวกจามปีพ.ศ.๑๖๘๘ และกองหน้าสุดที่เป็นพลธนูนั้นมีอักษรเขมรโบราณจารึกคำที่สร้างความตื่นเต้นอย่างยิ่งว่า “สุย้า กุก” ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ถอดความว่า “เสียมกุก” หรือชาวเสียม(สยาม)แห่งลุ่มน้ำกกในอาณาจักรเงินยางสมัยขุนเจือง ทั้งนี้ยังมีกองทัพที่จารึกระบุว่าเป็นชาวละโว้(ลพบุรี)ตามมาข้างหลัง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นคนละพวก โดยพวกละโว้ครอบครองดูแลแถบน้ำเจ้าพระยา ส่วนพวกเสียม/สยามนั้นน่าจะอยู่เหนือละโว้ไปทางเหนือซึ่งครอบครองพื้นที่ลุ่มน้ำกกแถบเชียงราย⁷⁵ ซึ่งหลักฐานและข้อมูลดังกล่าวมักมีผู้นำมารองรับอุดมการณ์ชาตินิยม ความภาคภูมิใจจากสถานะที่เป็นรองของ“ไทย”จนสามารถปลดแอก ขับไล่อำนาจขอมออกไปและสถาปนาสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของคนไทยขึ้นมาได้⁷⁶

⁷¹ดูเพิ่มเติมใน ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย: ภูมิหลังทางปัญญา-รูปแบบทางศิลปกรรม(กรุงเทพฯ: พิงแณศ พรินท์ติ้ง เซนเตอร์, ๒๕๓๗), ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี(พระนคร:กรมศิลปากร, ๒๕๑๐), และม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปินประเทศไทย(พระนคร:กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๑๒).

⁷²มานิต วัลลิโภดม, สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน?, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

⁷³ดูรายละเอียดใน จิตร ภูมิศักดิ์, ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม(กรุงเทพฯ:มติชน, ๒๕๔๗).

⁷⁴ดูรายละเอียดใน ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน๑(กรุงเทพฯ:ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๓-๒๖๐.

⁷⁵จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ..., หน้า ๔๕-๕๘.

⁷⁶นักวิชาการกระแสหลักมักเลือกที่จะเชื่อว่าสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของคนไทย จากนั้นจึงค่อยสืบสายลงมาตามลำดับเป็นอยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ แต่ปฏิเสธที่จะเกี่ยวข้องทางด้านนาและล้านช้าง ดูตัวอย่างงานที่เสนอคัดค้านความเชื่อดังกล่าวใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุโขทัยไม่ใช่

อนึ่ง เพดานความรู้เกี่ยวกับคนไทยที่ส่งผลมหาศาลต่อการรับรู้ประวัติศาสตร์ไทยกระแสหลักของคนในสังคม โดยได้รับการยอมรับอย่างยาวนานมาหลายทศวรรษนั้น น่าจะเป็นงานเขียน “หลักไท”⁷⁷ ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งเป็นการเก็บความจากงานเขียนหลายชิ้นของฝรั่งและได้รับพระราชทานรางวัลชนะเลิศจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปีพ.ศ. ๒๔๗๑ โดยได้เสนอว่าถิ่นกำเนิดเดิมของคนไทยนั้นอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต ความรู้ชุดนี้ได้รับการบรรจุลงในแบบเรียนนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงปีพ.ศ. ๒๕๒๑ แม้ทุกวันนี้พรมแดนความรู้เกี่ยวกับถิ่นกำเนิดคนไทยจะมีการค้นคว้ากันอย่างกว้างขวางก็ตาม แต่ความสนใจเกี่ยวกับเชื้อชาติไทย(race)ยังคงเข้มข้น ดังปรากฏว่าในประชาคมวิชาการหรือไทยคดีศึกษาปัจจุบันแม้ความสนใจเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดคนไทยจะลดลง แต่การศึกษาเกี่ยวกับคนไท(ย)ในที่ต่างๆก็ยังคงได้รับความสนใจอยู่ ทั้งนี้ลึกๆแล้วก็หวังว่าจะพบ “ความเป็นไท(ย)” หลงเหลืออยู่บ้าง

จากที่สาธยายข้างต้นนั้นพยายามจะบอกว่าการที่จะทำให้พิพธิภณธ์สามารถบรรลุผลดังมุ่งหมายไว้นั้น ซึ่งหมายความว่าผู้เข้าชมสามารถถอดรหัส(decode)ที่พิพธิภณธ์ส่งสารออกได้ จนทำให้สมาชิกในชุมชนซึ่งแม้ไม่เคยรู้จักหรือพบปะกับสมาชิกคนอื่นเลยแต่กลับรู้สึกและสามารถจินตนาการว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งและมีสมาชิกคนอื่น ๆ อยู่ร่วมชาติเดียวกัน(image of communion) ได้นั้น(นอกเหนือจากเทคนิควิธีหรือศิลปะการสื่อความหมาย) ผู้เข้าชมโดยเฉพาะพลเมืองของชาติจำเป็นต้องซึมซาบ “ความรู้” และอุดมการณ์ต่างๆเกี่ยวกับความเป็น“เรา”(ประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลัก)มาระดับหนึ่งก่อน ทั้งนี้กระบวนการทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ แหล่งผลิตความรู้เบื้องต้นที่สำคัญก็คือ“ห้องเรียน”ซึ่งทำหน้าที่ปลูกฝังสำนึกเกี่ยวกับชาติที่เปิดเผยและชอบธรรมมากที่สุด โดยมีครูอาจารย์รับหน้าที่สำคัญในการผลิต(ซ้ำ)ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ด้วยการเชื่อมโยงกับผู้ผลิตวัฒนธรรมอื่นๆในชีวิตประจำวัน เช่น สื่อมวลชน ปัญญาชน นักคิด นักเขียน นักวิชาการ ฯลฯ ในฐานะตัวแทนเชิงคุณธรรม(moral agents) ซึ่งช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับการจัดระเบียบสังคมหรือผลิตซ้ำโครงสร้างสังคมดังกล่าวผ่านสัญลักษณ์และวาทกรรมต่างๆ

ด้วยเหตุนี้ความรุนแรงทางสัญลักษณ์(symbolic violence)จึงได้รับการปฏิบัติการโดยอ้อมและซึมลึกผ่านกลไกทางวัฒนธรรมผ่านระบบการศึกษาซึ่งเป็นสถาบันหลักที่ช่วยยึดเหนี่ยว ตอกย้ำ ภาษา ความหมายและสัญลักษณ์แก่ผู้คนในสังคม โดยเป็นตัวชี้นำโครงสร้างของจิตใจและทำให้รู้สึกว่าเป็นการชอบธรรมที่จะให้ “พลเมืองของชาติ” ยอมรับต่อเงื่อนไขการครอบงำควบคุมและเครื่องมือการครอบงำที่แบบเนียนที่สุดก็คือ “ความรู้” ซึ่งครอบครองโดยผู้เชี่ยวชาญต่างๆ ทั้งนี้

ราชธานีแห่งแรกของไทย(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๒๖), สุจิตต์ วงษ์เทศ, เจ๊กปนลาว (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๓๐), และ สุจิตต์ วงษ์เทศ, คนไทยอยู่ที่นั่นที่อุษาคเนย์ (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๓๗).

⁷⁷ดูใน ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไท(กรุงเทพฯ: โอเดียร์สโตร, ๒๕๐๖).

เนื่องจากว่าทุนทางสัญลักษณ์เป็นทุนที่ถูกปฏิเสธ ด้วยการแสวงหาแสดงให้เห็นว่าไม่มีผลประโยชน์ใดเกี่ยวข้องกับแอบแฝงอยู่ ดังนั้นทุนทางสัญลักษณ์จึงเป็นอำนาจที่คนทั่วไปมักมองว่าไม่เป็นอำนาจ ด้วยเพราะถูกปิดบังซ่อนเร้นอำนาจที่แท้จริงเอาไว้ โดยสร้างความรู้สึกละเอียดเคลือบคลุมขึ้นมาและแปรเปลี่ยนมาเป็นการยอมรับ จงรักภักดี เป็นเกียรติภูมิ เป็นค่านิยมที่ดึงดูดที่ควรปกป้องรักษาอย่างชีพแทน ซึ่งเหล่านี้ด้านหนึ่งก็เท่ากับสนับสนุน โครงสร้างความรู้ในสังคมเช่นกัน

อนึ่ง ความที่รัฐและชาติเป็นนามธรรมมาก ดังนั้นเพื่อความชอบธรรมในการครอบครองและใช้อำนาจ ผู้เกี่ยวข้องจึงต้องพยายามสร้างตัวตนสมมติ(fictive self)ของความเป็นชาติและความเป็นรัฐขึ้นมารองรับการกระทำทางสังคม พิพิธภัณฑสถานจึงเป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญในการสร้างจินตนาการและสถาปนา“ประสบการณ์ความทรงจำ” ดังกล่าว เนื่องจากเป็นแหล่งทุนที่เก็บรักษาเหตุการณ์และความทรงจำของชาติอย่างไร้จำกัด โดยช่วยคอกย้ำเรื่องเล่าและโวหารต่างๆเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลักและทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าเป็นจริง(realization)ที่น่าเชื่อถือ(authentic)จากการสร้างความต่อเนื่องของ “เวลา” และเอกภาพของ “ความรู้” ทางประวัติศาสตร์ ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่การกำหนดสถานะของผู้ชมให้สำเหนียก(perceive)เกี่ยวกับ“ตัวตน”ของตัวเองในฐานะที่เป็น“พลเมืองของชาติ” เนื่องจาก “วัตถุและสถานที่”ไม่มีความหมายในตัวมันเอง หากแต่ถูกใส่และกำหนดความหมายลงไปภายหลัง และ “ความหมาย”นั้นจะยังมีความสำคัญและคุณค่ามากขึ้นเมื่อถูกนำมาเชื่อมโยงเรียงร้อยเป็นเรื่องราว โดยมี “วัตถุและสถานที่”เหล่านั้นเป็นหลักฐานยืนยันความสมจริงเป็นกลางและเปิดเผย ตรงไปตรงมา(transparency)เหมือนไม่มีอคติใดแฝงเร้นปนเปื้อนอยู่

ดังนั้นด้วยคุณสมบัติดังกล่าวจึงปรากฏว่ารัฐบาลยุคหลังจอมพล ป. จึงยังมีความพยายามที่จะใช้และแสวงหาประโยชน์จากวัฒนธรรมและโบราณวัตถุ-สถานในฐานะ “เทคโนโลยีของอำนาจ” กันต่อมาทั้งยังกว้างขวางกว่าเดิม แม้ว่ารัฐบาลจอมพลสฤษดิ์จะยุบกระทรวงวัฒนธรรมลงและแทนที่ด้วยกระทรวงพัฒนาการในปีพ.ศ.๒๕๐๒ก็ตาม ดังมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดพิพิธภัณฑสถานทุกแห่งของกรมศิลปากรเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ตลอดทั้งมีการพัฒนาจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นมาหลายแห่ง และยังได้มีการยุบหน่วยศิลปากรและตั้งกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สังกัดกรมศิลปากรใน พ.ศ.๒๕๑๘ ขึ้นแทน

นับตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นต้นมาจากการวางรากฐาน โครงสร้างอำนาจนิยมในทางการเมืองที่ดำเนินไปพร้อมกับการสร้างความทันสมัยให้กับประเทศ กอปรกับสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะแถบอินโดจีนที่ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญในการทำสงครามตัวแทน(และตัวจริง)ระหว่างค่ายสังคมนิยมและประชาธิปไตยเสรีนิยม ซึ่งได้ส่งผลเฟื่องฟูต่อเศรษฐกิจภาคบริการ การท่องเที่ยวและการลงทุนอสังหาริมทรัพย์อย่างกว้างขวาง ชนชั้นกลางใหม่และนายทุนน้อยได้เพิ่มจำนวนขึ้น นอกจากนี้การพัฒนาประเทศที่เน้นส่งเสริมโอกาสทางการศึกษา มีสถาบันการศึกษาเกิดขึ้นมากมายหลายระดับทั้งสายสามัญและอาชีพเพื่อรองรับเยาวชนที่เพิ่มขึ้น

พร้อมกับการผลิตแรงงานเพื่อป้อนตลาด อย่างไรก็ตามกระบวนการสร้างความทันสมัยดังกล่าวนี้ก็ได้สร้างเงื่อนไขให้มีทั้งผู้ได้และผู้เสียและปัญหาใหม่ๆติดตามมาเช่นกัน⁷⁸ หากด้านหนึ่งการศึกษา (และเงื่อนไขทางสังคม) ก็ได้เพาะกล้าทางความคิดที่มีการพัฒนามาตามลำดับ และส่วนหนึ่งก็ได้รวมตัวกันตั้งเป็นศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย(ศนท.)ในปีพ.ศ. ๒๕๑๓

ปฏิกริยาต่อประเด็นปัญหาต่างๆทั้งจากนิสิตนักศึกษา มวลชนและ “แนวร่วม” กลุ่มต่างๆได้แสดงออกในรูปแบบต่างกันไป ซึ่ง “คนอื่น” ที่ถูกสร้างให้เป็นจตุรร่วมในฐานะศัตรูเพื่อการขับเคลื่อนกระบวนการ “ชาตินิยม” เวลานั้นก็คือการต่อต้านกษัตริย์ (อเมริกัน-ซึ่งด้านนั้นก็เท่ากับเป็นตอบโต้รัฐไทยที่เป็นพันธมิตรด้วย) กษัตริย์ (ญี่ปุ่น) และกษัตริย์ (ทหาร) นอกจากนี้เหตุการณ์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดความรู้สึกรักของผู้นั้นในสังคมก็คือ “สงครามเวียดนาม”⁷⁹ ซึ่งแม้รัฐจะพยายามสร้าง “ความจริง” เกี่ยวกับฝ่ายตรงข้ามให้สอดคล้องกับนโยบายเกลียดชังคอมมิวนิสต์ที่ดำเนินสืบกันมาตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๗๐ และได้รับการตอบรับพอสมควรจากสังคม แต่ความจริงเชิงเหตุผล (rational truth) ของนโยบายรัฐบาลก็ดูจะไม่สอดคล้องกับความจริงเชิงข้อเท็จจริง (factual truth) และสร้างความเคลือบแคลงต่อผู้คน (ส่วนหนึ่ง) เนื่องจากรัฐได้เปิดประเทศให้เป็นที่ตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาเพื่อลำเลียงพลและอาวุธ ไปทำลายผู้คนในประเทศเพื่อนบ้าน กอปรกับสภาพภายในประเทศที่สืบเนื่องจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่ไร้คุณภาพ จึงได้มาซึ่งการแสดงออกและเคลื่อนไหวในประเด็นต่างๆทั้งเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมตลอดทั้งการเมือง กระทั่งนำไปสู่เหตุการณ์ “๑๔ ตุลา” ที่สังคมได้คิมค่าและอิทธิพลเหลือกับสามปีแห่ง “การเมืองเปิด” ก่อนจะมาปิดฉากลงด้วยการฆาตกรรมกลางกรุงในเหตุการณ์ “๖ ตุลา”

ภายหลังจากเหตุการณ์ความขัดแย้งทางอุดมการณ์และลัทธิทางการเมืองข้างต้น รัฐได้พยายามแสวงหายุทธวิธีต่างๆในการจัดการ “ความจริง” เพื่อฟื้นฟูและสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการสมานฉันท์ของคนในสังคมที่ถูกขย่งแทรกแซงจาก “มือที่สาม”⁸⁰ และได้ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” เกิดความสับสนวุ่นวาย ดังนั้นรัฐและพลเมืองของชาติจึงต้องช่วยกันทำให้สงบสุขร่มเย็นดุจเดิมตลอดทั้งชี้ชวนจงใจสังคมให้การยอมรับคำอธิบาย (ซึ่งรวมทั้งเหตุผลของการใช้ความรุนแรงทั้งทาง

⁷⁸ คุรายตะเอิชเคโน เบเนดิก แอนเดอร์สัน, “บ้านเมืองเราลงแดง : แง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของรัฐประหาร ๖ ตุลาคม,” แปลโดย เกษียร เตชะพีระ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณและชาญวิทย์ เกษตรศิริ ใน จาก ๑๔ ตุลาถึง ๖ ตุลา(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๒-๑๒๓.

⁷⁹ โปรดดูใน พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภัวกรพันธุ์, สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของประเทศไทย(กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๕).

⁸⁰ คุรายตะเอิชเคโน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “มือที่สาม” ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๕).

กายภาพและทางสัญลักษณ์ด้วย)ที่สนับสนุนความชอบธรรมทั้งอดีต(ใกล้และไกล)ปัจจุบันและอนาคตในการดำเนินการต่างๆของรัฐและผู้ได้รับผลประโยชน์ ซึ่งการปฏิบัติการด้านวัฒนธรรมและอุดมการณ์ก็เป็นเครื่องมือสำคัญ โดยเฉพาะการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ของชาติ” ซึ่งโคจรอยู่รอบๆแกน “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ดังปรากฏว่าในปีพ.ศ. ๒๕๒๐ สำนักนายกรัฐมนตรีได้จัดทำนิตยสารประจำเดือนชื่อ “เอกลักษณ์ไทย”และในปีพ.ศ. ๒๕๒๒ ยังมีการก่อตั้งกรมการวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นมา ตามติดด้วยการออก “วารสารไทย”ในปีพ.ศ. ๒๕๒๔ ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนการนำเสนอและนิยามอุดมการณ์ของชาติและ “เอกลักษณ์ของชาติ” อีกทางหนึ่ง

นอกจากนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ ๔(พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๔)นโยบายอนุรักษ์มรดกของชาติยังได้รับการบรรจุและดำเนินการอย่างจริงจัง มีการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานสำคัญหลายแห่ง คือแหล่งโบราณสถานที่สุโขทัย อุทยาน ปราสาทเมืองสิงห์และปราสาทพนมรุ้ง โดยดำเนินการให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามแรงผลักดันสำคัญในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานดังกล่าวโดยเฉพาะที่สุโขทัยและอุทยานนั้น ก็คือความพยายามที่จะถูกบรรจุเข้าไปอยู่ในรายชื่อมรดกโลกและสามารถบรรลุผลสำเร็จในปี พ.ศ.๒๕๓๔ แต่ด้านหนึ่งก็จะเห็นนัยยะของการจัดลำดับชั้น(hierarchy)ทางการเมืองและวัฒนธรรมด้วย เนื่องจากในเรื่องเล่าของประวัติศาสตร์ชาตินั้น โบราณสถานทั้งสองแหล่งถือว่าเป็นอาณาจักรบูกเบิกของ “คนไทย” เป็น “ดินกำเนิด” ของความเป็นชาติและความเป็นไทยที่ได้สืบเนื่องมาจนถึงกรุงเทพฯเมืองหลวงของคนไทยในปัจจุบัน

อนึ่ง ระหว่างภาวะความยุ่งยากทางการเมืองช่วงพ.ศ.๒๕๑๗-๑๘ เงินทุนต่างประเทศได้ไหลออกนอกประเทศจำนวนมาก พร้อมกับการลดความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาหลังจากการถอนตัวออกจากอินโดจีนตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งทำให้รัฐบาลไทยต้องรับภาระค่าใช้จ่ายด้านการทหารด้วยตัวเองอย่างเต็มที่ ถึงขนาดต้องกู้เงินจากต่างประเทศเพื่อซื้ออาวุธและลงทุนด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ และยังคงมาเจอวิกฤตการณ์ราคาน้ำมันสูงในช่วงพ.ศ. ๒๕๒๒-๒๓ ด้วย ดังนั้นจะเห็นว่านอกจากภัยของความมั่นคงแล้ว รัฐบาลยังเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจด้วย ดังนั้นเพื่อผ่อนคลายสถานการณ์ดังกล่าวจึงปรากฏว่ามีนโยบายออกมาช่วงนั้นมากมาย หนึ่งในนั้นคือการส่งเสริมการท่องเที่ยว ดังปรากฏว่ามีการออกแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติในพ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นแผนแรกของประเทศ และได้นำไปสู่การส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในเวลาต่อมาด้วย^๑ อย่างไรก็ตามก่อนหน้านั้นในปีพ.ศ. ๒๕๐๒ รัฐบาลก็ได้จัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(อศท.) เพื่อตอบสนองบรรยากาศสงครามเวียดนามเวลานั้น ครั้นเมื่อภายหลังกองทัพอเมริกันถอนกำลังออกไปรัฐก็ได้กำหนดให้การท่องเที่ยวเป็นนโยบายสำคัญลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ ๔

^๑โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สกว.(ภาค), การท่องเที่ยวโดยชุมชน:แนวคิดและประสบการณ์(เชียงใหม่:มิ่งเมืองนวัตน์การพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

ด้วย โดยได้มีการเสนอขายทั้งในรูปแบบแหล่งเรียนรู้สถานที่ให้บริการต่างๆ ตลอดทั้งการขาย
 ธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรม(ความเป็นไทย)แก่นักท่องเที่ยว⁸²

กอปรกับแผนพัฒนาและเศรษฐกิจฉบับที่ ๕(พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๙)ยังได้ดำเนินการพัฒนาแหล่ง
 โบราณสถานต่างๆให้เป็นอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติมอีก คือ เมืองศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ศรีเทพ
 ปราสาทหินพิมายและพระนครคีรี และในปีพ.ศ.๒๕๓๔ นอกจากสุโขทัยและอยุธยาแล้ว ศรีสัชนา
 ลัยและกำแพงเพชรก็ได้รับการบรรจุเป็นมรดกโลก รวมทั้งบ้านเชียงในปีพ.ศ.๒๕๓๕ ด้วย ซึ่งการ
 รับรองดังกล่าวนอกจากได้ช่วยการันตีความภาคภูมิใจของคนในชาติต่อบรรพบุรุษผู้มาก่อน
 (precursor)ของชาติไทยสมัยใหม่และยืนยันความเป็นของแท้ดั้งเดิม(authenticity)ของความเป็นไทย
 ที่สืบเนื่องมายาวนานแล้ว โวหาร “การอนุรักษ์มรดกของชาติ” ยังมีส่วนในการสนับสนุนเรื่องเล่า
 ประวัติศาสตร์เชิงการครอบงำแก่คนในชาติ ตลอดทั้งการยืนยันสถานะของประเทศในระดั
 บนานาชาติและยังมีผลสำคัญต่อการสนับสนุนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศด้วยโดยเฉพาะ
 การผลิตข้ามนตร์เสน่ห์ที่ตะวันออก อย่างไรก็ตามกรณีของบ้านเชียงซึ่งเป็นแหล่งโบราณสถานยุค
 ก่อนประวัติศาสตร์ดูเหมือนจะยาวนานเกินไปที่จะสืบสาวต่ออดีตความเป็นไทยหรือเชื้อชาติไทยได้
 อย่างสนิทใจเหมือนดังกรณีสุโขทัย ทั้งยังตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคอีสานซึ่งผู้คนส่วนใหญ่(ปัจจุบัน)เป็น
 พวกวัฒนธรรม “ลาว” ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่ “ไทย”(ตามที่คน “ไทยแท้” ปัจจุบันต้องการ)

ดังนั้น อุทยานประวัติศาสตร์/แหล่งโบราณสถานที่พอจะโยงถึง “ความเป็นไทย” นั้น คง
 จำกัดเฉพาะในภาคกลางของประเทศโดยเฉพาะสุโขทัยและอยุธยา ซึ่งพอจะทำให้ผู้บริโภครู้สึกถึง
 ความผูกพันทั้งในแง่จิตวิทยาและความต่อเนื่องในมิติประวัติศาสตร์ โดยการจำลองให้สอดคล้อง
 กับอารมณ์ชื่นชมให้หวนถึงอดีตอันลี้ลับของชาติเสนอแก่ผู้บริโภคได้เฉลิมฉลองในปัจจุบัน
 ผ่านการบริโภค ซึ่งในบริบทของสังคมสมัยใหม่ การ โหยหาอดีตได้เป็นสะพานเชื่อมต่อ
 ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ ความทรงจำและจินตนาการ ทั้งนี้โดยผ่านทางกระบวนการทำให้
 เป็นสินค้า(commodification)และการบริโภค⁸³ ในแง่นี้ “อุดมการณ์” ชาติไทยจึงเป็นสิ่งที่สามารถ
 ขายได้โดยทำให้เป็นสินค้าแพร่กระจายในตลาด ทั้งนี้เนื่องจากว่าอุดมการณ์เป็นเรื่องของมิติ
 ความสัมพันธ์ทางสังคม ส่วน “ตลาด” เป็นเรื่องของการบริโภค กระตุ้นความต้องการของมวลชน
 อย่างไม่สิ้นสุดและในระยะหลังๆการบริโภคได้เข้ามามีบทบาทแทนอุดมการณ์โดยชดเชย
 ความสัมพันธ์สังคมที่ขาดแคลนในชีวิตประจำวันของผู้บริโภคโดยเฉพาะผู้คนในสังคมเมือง

⁸²อมรา พงศาพิชญ์, ความหลากหลายทางวัฒนธรรม:กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชา
 สังคม,พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๒.

⁸³โปรดดูรายละเอียดใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา, ปฏิวัติบริโภค:จากสิ่งของฟุ่มเฟือยมาสู่จำเป็น
 (กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์กรมหาชน, ๒๕๕๐).

ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจหากไปเที่ยวชมสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์หรือพิพิธภัณฑ์แล้ว มักจะได้พบกับเหตุการณ์จำลองทางประวัติศาสตร์หรือวิถีชีวิตของอดีตได้ย้อนกลับมาโลดแล่นมีชีวิตอีกครั้ง ให้ผู้บริโภครู้สึกสัมผัสกับอดีตที่ถูกปรุงโฉมใหม่ นั่นคือเป็นการจำลอง (simulacrum) หรือสร้างภาพตัวแทนของอดีตที่สอดคล้องกับสุนทรียะแบบชนชั้นกลาง โดยได้รับการทำความสะอาดเสียพร้อมเพรา สวยงามทั้งยังตื่นตาตื่นใจเกินจริง เพราะแม้ดูคล้ายจะถอดแบบจากความเป็นดั้งเดิม แต่เนื้อหาและคุณสมบัติกลับต่างออกไป โดยได้ขจัดเอาความทุกข์ทน ความรุนแรง ความอยุติธรรม ความขัดแย้งทางสังคมและแง่มุมของความจริงที่น่ารังเกียจออกไปเสียสิ้น เป็นการยืนยันวาทกรรม “เมืองไทยนี้ดี” ขยายแก่ผู้บริโภครู้ เช่น การแสดงไลท์แอนด์ซาวด์ประกอบงานลอยกระทงและประกวดนางนพมาศในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ทั้งที่มีนักวิชาการบางส่วนได้ออกมาทักท้วงตลอดจนได้เขียนในวงวิชาการถึง “ประเพณีประดิษฐ์” ดังกล่าว⁸⁴

อย่างไรก็ตาม โบราณสถานแหล่งอื่นๆ อาจสร้างความภาคภูมิใจได้ในแง่ของการเป็น “มรดกทางวัฒนธรรม” (cultural icon) สมบัติของชาติเพราะตั้งอยู่ในอาณาเขตประเทศตามมายาต์วัฒนธรรมศาสตร์ของแผนที่ ให้ความรู้สึกภาคภูมิใจในความรุ่งเรืองทางอารยธรรมและยังช่วยสะกิดต่อมชาตินิยมทางวัฒนธรรม (cultural nationalism) ขึ้นมาด้วย โดยเฉพาะการตอกย้ำมายาคติและจินตภาพความเหนือกว่าทางชาติพันธุ์ (imperial imaginary) ดังเช่นกรณีปราสาทเขาพระวิหารที่มีการฟ้องร้องต่อศาลโลก (แม้จะมีการพิพากษาว่าเป็นของกัมพูชาในวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๕) หรือกรณีทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ซึ่งถูกโจรกรรมไปในปีพ.ศ. ๒๕๐๓ และสามารถฟ้องร้องจนได้คืนมาจากสถาบันศิลปะชิคาโก สหรัฐอเมริกาในปีพ.ศ. ๒๕๓๑ ทว่าก็ยังไม่มีความพยายามที่จะตีหัวเข้าวัดว่าเป็น “ไทย” ในแง่ที่สัมพันธ์กับชาติพันธุ์ เหตุผลอย่างหนึ่งก็เพราะขัดทั้งข้อมูลประวัติศาสตร์กระแสหลักและจิตสำนึกที่ไม่อาจสร้างความต่อเนื่องได้ เนื่องจากว่าแหล่งโบราณสถานดังกล่าวนี้ ไกลห่างทั้งในแง่เวลา (มิติประวัติศาสตร์) และสถานที่ (ไม่ใช่ภาคกลางที่เป็นศูนย์กลางอำนาจ)

ระหว่างนั้นการสร้างเอกลักษณ์ของความเป็นไทยและความเป็นชาติที่กลมกลืนกับงานพิธีเฉลิมฉลองของมหาชน (public ceremonies) และการท่องเที่ยวก็ได้รับการสนับสนุนไปด้วย ดังเช่นการกำหนดปีสนับสนุนวัฒนธรรมไทย (พ.ศ. ๒๕๑๖) โดยเฉพาะการสถาปนาความเป็นเอกภาพของความเป็นไทยรอบๆ สถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ของชาติและจุดอ้างอิงความชอบธรรมสูงสุดของสังคมไทย ดังเช่นในปีพ.ศ. ๒๕๒๕ ได้มีการจัดงานพิธีเฉลิมฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรีหรือการเฉลิมฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปีลายสีไทยในพ.ศ. ๒๕๒๖ งานพิธีเฉลิมฉลองในวโรกาสพระราชสมภพครบ ๖๐ พรรษา (พ.ศ. ๒๕๓๐) งานเฉลิมฉลองในวโรกาสปีแห่งการครองราชย์ยาวนานที่สุด (พ.ศ. ๒๕๓๑) งานเฉลิมฉลองในวโรกาสการครองราชย์ครบ ๕๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๕) งานเฉลิมฉลองในวโรกาสปีพระราชสมภพครบ

⁸⁴ดูรายละเอียดใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บก.), ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทงสมัยสุโขทัย.

๓๐ พรรษา(พ.ศ.๒๕๔๐) หรืองานเฉลิมฉลองในวโรกาสการครองราชย์ครบ ๖๐ ปี(พ.ศ. ๒๕๔๕) และการเตรียมงานเฉลิมฉลองในวโรกาสปีพระราชสมภพครบ ๘๐ พรรษา(พ.ศ.๒๕๕๐) เป็นต้น

อนึ่ง การบริโภคความเป็นไทยที่พยายามแทรกตัวอยู่ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสามารถดำรงอยู่ได้ ส่วนหนึ่งก็ได้รับการผลักดันโดยอารมณ์การโหยหาอดีตรวมหมู่(collective nostalgia) ของจินตภาพและสุนทรียภาพที่มีต่ออดีต(อันที่ไม่ไกลนัก)ชนบทและธรรมชาติซึ่งสะกิดให้หวนคำนึงถึงความบริสุทธิ์ สะอาด สงบสุข เรียบง่ายและอบอุ่นไปด้วยความเอื้ออาทร โอบล้อมด้วยบรรยากาศฟ้าสวยแดดใสและทุ่งข้าวเหลืองอร่าม โดยจินตภาพและอารมณ์โหยหาสิ่งแวดล้อมของความทรงจำโรแมนติกชุดดังกล่าวนี้ ได้กลายมาเป็นรูปแบบการพักผ่อนยามว่าง(leisure)และการบริโภคทางเลือกอย่างหนึ่งของชนชั้นกลางในเมือง⁸⁵ ซึ่งได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆอันเป็นผลมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจตั้งแต่ช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐ เป็นต้นมา

นอกจากนี้ ในช่วงของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ได้มีการประกาศลดค่าเงินบาท(พ.ศ. ๒๕๒๔ และพ.ศ.๒๕๒๖) เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ ดังนั้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงได้กลายเป็นรายได้หลักสำคัญของประเทศ ดังปรากฏว่าในช่วงปีพ.ศ. ๒๕๓๐-๓๗ อัตราของนักท่องเที่ยวต่างประเทศได้เพิ่มจำนวนขึ้นในอัตราเฉลี่ยร้อยละ ๑๓.๐๒ ต่อปี⁸⁶ รายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มจากสามพันล้านบาทต่อปีในทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นปีละหมื่นแปดพันล้านบาทในพ.ศ. ๒๕๒๓ และเป็น๓๑,๖๖๘ ล้านบาทในพ.ศ. ๒๕๒๘ ซึ่งเมื่อเทียบกับรายได้จากการส่งออกข้าวที่เป็นสินค้าส่งออกสำคัญในปีเดียวกันนั้น(๒๒,๕๒๔ ล้านบาท)จะเห็นว่ามากกว่าเสียอีก⁸⁷

อย่างไรก็ตามในระหว่างความพยายามของรัฐที่จะยึดกุมอำนาจนำทางการเมืองวัฒนธรรมเอาไว้และควบคุมความหมายและสื่อสารความเป็นไทยให้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถูกซัดสาดด้วยคลื่นสินค้าและภาพลักษณ์ต่างๆที่ลอครัฐข้ามชาติเข้ามานั้น มีความไม่ลงรอยและขัดแย้งกับผู้บริโภคที่มีเสรีภาพที่จะเลือก ต่อรองและสื่อสารกับการบริโภคสินค้า ดังนั้นความเป็นไทยจึงเป็นเพียงเครื่องหมายทางการค้าหรือเปลือกสินค้าที่สินค้าใดๆก็สามารถเข้ามาสวมเสียบได้อย่างเสรีไม่ว่าจะไทยหรือไม่ไทย เมื่อเป็นเช่นนั้นการบริโภคความเป็นไทยจึงมิได้อยู่ที่ความหมายเชิงลึกของมัน หากเป็นความเป็นไทยระดับพื้นผิวมากกว่า คูอิน เกย์บร เดชะพีระ, “บริโภคความเป็นไทย,” ใน *จินตนาการสู่ปี ๒๐๐๐: นวัตกรรมเชิงกระบวนการทัศนด้านไทยศึกษา*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ(กรุงเทพฯ: สกว., ๒๕๓๕), หน้า ๘๕-๑๒๗.

⁸⁵ ดูเทียบกับฝรั่งเศสชนชั้นกลาง-เมืองใน Fem K. Willits and A.E. Luloff, “Urban Residents’ Views of Rurality and Contacts with Rural Places,” *Rural Sociology* 60(1995), pp. 454-466.

⁸⁶ โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สกว.(ภาค), *การท่องเที่ยวโดยชุมชน: แนวคิดและประสบการณ์*, หน้า ๑๒.

⁸⁷ ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, หน้า ๑๘๖.

นอกจากนี้รัฐยังประกาศให้ปีพ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นปีท่องเที่ยวไทยและในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๗(พ.ศ.๒๕๓๕-๔๐)ยังมุ่งเน้นให้ภาครัฐ เอกชนและประชาชนมีการส่วนร่วมในการส่งเสริมให้คนไทยท่องเที่ยวภายในประเทศ ตลอดจนเน้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย^{๘๘} และได้พัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ(ecotourism)ในเวลาต่อมา ซึ่งพิพิธภัณฑสถานและอุทยานประวัติศาสตร์ก็ดูเหมือนจะพยายามแทรกตัวเข้ามาเป็นหนึ่งในสินค้าทางเลือกนั้นด้วย

จากข้างต้นจะเห็นถึงความพยายามในการครอบครอง “อำนาจรัฐ” ของผู้เกี่ยวข้องในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิด การใช้และรักษาอำนาจที่ชอบธรรมของสังคม ทั้งนี้โครงสร้างความชอบธรรมของอำนาจรัฐนั้นก็จะมี “ญาณทัศน์” ชี้นำอยู่ โดยเฉพาะ “อภิเรื่องเล่า” เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนาที่มีความชอบธรรมที่สุด(ในฐานะทุนทางสัญลักษณ์)อย่างหนึ่งของสังคมไทย ซึ่งได้เป็นตัวกำหนดแก่นความคิดทั้งของผู้ที่จะเข้ามาใช้อำนาจหรือผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้อำนาจหรือผู้ถูกปกครอง โดยนัยนี้ทั้งตัวผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองจึงเป็น “ซัพเจกต์”(subject)ที่ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับ “ญาณทัศน์” ของสังคม ซึ่งดำเนินการผ่านภาคปฏิบัติการวาทกรรม โดยแสดงออกทางจารีต พฤติกรรม ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและสถาบันต่างๆ

ดังนั้นจะเห็นว่าแม้ผู้เกาะกุมอำนาจจะยึดครอง “ทุน” ต่างๆของรัฐไว้ได้ แต่ด้วยธรรมชาติของอำนาจที่ไม่ได้ถูกผูกขาดอยู่ที่ใดที่หนึ่งตลอดเวลา และเพื่อให้สามารถรักษาอำนาจและใช้อำนาจอย่างชอบธรรม ยาวนานที่สุด ผู้ครอบครองอำนาจจึงต้องพยายามแปรรูปอำนาจให้สามารถสัมผัสและต้องมองเห็นได้อย่างชัดเจน(visibility)ผ่านเทคโนโลยีอำนาจ เช่น พิธีกรรม วัตถุหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ(พิพิธภัณฑสถานก็เป็นหนึ่งในฐานะอำนาจที่ถูกปฏิเสธ) ฯลฯ และสัมพันธ์กับศิลปะ(techne)การปกครองที่จะทำให้อำนาจนั้นสามารถปฏิบัติการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งอำนาจที่แบบเนียนทั้งดูไม่เป็นอำนาจมากที่สุดก็คือการครอบงำผ่านวัฒนธรรม ความรู้ ความเชื่อ โดยเฉพาะค่านิยมและระบบคุณค่า ซึ่งเหล่านี้ได้เป็นเทคโนโลยีในการสร้างสิทธิอำนาจ(authority)อันจะส่งผลต่อการสร้างอัตลักษณ์และการสร้าง “ซัพเจกต์”(subjectification)ที่สามารถควบคุมได้ต่อไป

ในทางกลับกันสำหรับตัวผู้ครอบครองอำนาจนั้นเองก็ได้รับการควบคุมตัวเอง(self-governing)ให้สอดคล้องตามกฎเกณฑ์ต่างๆของการปฏิบัติการทางวาทกรรมโดยอาจรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว ทั้งนี้เนื่องจากว่าเป็นเงื่อนไขที่สามารถทำให้ได้มาซึ่ง “อัตลักษณ์” อันเป็นที่ยอมรับของสังคม ในฐานะ “ซัพเจกต์ทางจริยธรรม”(ethical subject) นั่นก็คือต้องไม่ลักลั่นกับญาณทัศน์ที่เป็นตัวกำกับความคิดและเป็นจุดอ้างอิงของผู้นั้นในสังคมด้วย และด้วยปฏิบัติการดังกล่าวนี้จึงทำให้การแสวงหา ครอบครอง ใช้และรักษา “อำนาจ” นั้นเป็นไปด้วยความชอบธรรมและถูกยอมรับมากที่สุด

^{๘๘}โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สกว.(ภาค), การท่องเที่ยวโดยชุมชน:แนวคิดและประสบการณ์, หน้า ๑๓.

อนึ่ง ท่ามกลางเทคโนโลยีอำนาจนั้น “พิพิธภัณฑ” ได้ถูกนำมาใช้รองรับปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ถูกกำกับโดย “ญาณทัศน์” ดังกล่าวด้วย(ซึ่ง โดยตัวญาณทัศน์เองนั้นก็มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน) ดังจะเห็นจากความพยายามทำให้ของสะสมส่วนพระองค์ยกฐานะเป็นสถาบันและกลายเป็นสมบัติของชาติ เพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามเป็น “ชาติอารยะ” ที่มีความรุ่งเรืองสืบเนื่องกันมาจากอดีตอันไกลโพ้น จากนั้นการดำเนินงานด้านพิพิธภัณฑก็ได้รับการพัฒนามาเป็นระยะ มีการรับเทคนิควิถีและการจัดการความรู้แบบตะวันตกเข้ามา ทั้งนี้โดยมีความพยายามที่จะใช้องค์ “ความรู้” ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอธิบาย “มรดก” ของชาติ(กลับกันก็ใช้โบราณวัตถุ-สถานสร้างหรืออ้างอิงความสมจริงของประวัติศาสตร์) ดังปรากฏว่ามีการตั้งกรมศิลปากรขึ้นมาทำหน้าที่ดังกล่าวเพื่อสร้าง “ชาติ” มารองรับ “อำนาจ” รวมศูนย์ของรัฐสมัยใหม่ผ่านการต่อยาวาทกรรม “ชาตินิยม” ทั้งนี้ด้วยการสร้าง “ตัวตนสมมติ” ของ “ความเป็นชาติ” และ “ความเป็นไทย” ซึ่งหมุนอยู่รอบๆ แกนของ “พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา” ขึ้นมา

ครั้งเมื่อมีเปลี่ยนถ่ายอำนาจการปกครองมาเป็นรัฐราชการ ชนชั้นนำก็ได้พยายามเน้น “ชาตินิยม” ผ่านวาทกรรม “ประชาธิปไตย” ที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์เสรีนิยม ตลอดจนผลิตและแพร่กระจายวาทกรรม ประเพณีและวัฒนธรรมใหม่ๆ ขึ้นมารองรับความชอบธรรมเพื่อครอบครองอำนาจรัฐ แต่แม้หลังปฏิวัติ ๒๔๗๕ แล้วการเมืองไทยก็ยังไม่ได้แตกหักกับรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่นเดียวกับ “ญาณทัศน์” ก็ยังคงได้รับการสืบสานและผลิตซ้ำเป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึกรีกนึกคิดของยุคสมัย(mentality) ดังปรากฏว่ามีการผลิตวาทกรรม “ราชาชาตินิยมใหม่หรือกษัตริย์นิยมประชาธิปไตย” ขึ้นมา ซึ่งถือว่าเป็นความพยายามที่จะหล่อหลอมพื้นฐานความคิดทางการเมืองที่แตกต่างขัดแย้งเข้าด้วยกันภายใต้โครงสร้างความคิดดังกล่าว จนกลายเป็น “ธรรมเนียมปฏิบัติของรัฐธรรมนูญ”(convention of the constitution) หรือรัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมของสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม ด้วยธรรมชาติของอำนาจและความรู้ที่ลื่นไหล ไม่ได้ผูกขาดกับผู้ใดตลอดเวลา และมักมีการปรับเปลี่ยน ช่วงชิง ตอบโต้ ต่อรองกันอยู่เสมอ เช่นเดียวกับ “ความหมาย” ของความเป็นชาติและความเป็นไทย ตามตรรกะนี้ “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” และ “ญาณทัศน์” ดังกล่าวก็หาได้มีอำนาจครอบงำความคิดผู้คนในสังคมได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดเช่นกันด้วย ทั้งนี้หากอุปมาว่า “ความทรงจำ” และ “มรดก” เหมือนกับ “ตัวบท”(text) ที่มีความแตกต่างหลากหลายซ้อนทับกันอยู่ (multi-layered) จึงสามารถที่จะถูกอ่าน ตีความใหม่และเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและบริบทได้

ดังนั้น ผลตามที่มาคือตัวบทดังกล่าวนี้ ได้มีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างตัวตนและเป็นสนามของความขัดแย้งและตอบโต้(contestation) ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของ “ผู้อ่าน” กลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเกี่ยวกับประเด็นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สถานภาพทางสังคมหรือศักยภาพในการเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ฯลฯ ในฐานะของ “การเมืองของความทรงจำและมรดก” หรือ “การเมืองวัฒนธรรม” ซึ่ง(ทางทฤษฎี)กรณีของ “วาทกรรมพิพิธภัณฑท้องถิ่น” ก็เป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมรูปแบบหนึ่งที่พยายามแทรกตัวเองขึ้นมาท่ามกลางบริบทดังกล่าวด้วย--ดังจะกล่าวในบทต่อไป